

ERLATIBOAK IPARRALDEAN *HAUR PRODIGOAREN* 141 ITZULPENETAN

Bittor Hidalgo

Abstract

The article attempts to analyze the comparative usage of the different relative clause types through the 141 translations of the parabola of the Prodigal son in the Bourciez collection. The equivalences of the relative clauses of the original in the Basque translations. The amount of relative clauses in comparison to the original. The distribution of left and right branching relative clauses. That of -(e)n and bait- relatives. And among the right branching relatives, that of zein... relatives, bait- relatives, -(e)n... relatives after an indefinite or a definite nominal head, and among the latter whether there is or there is not case agreement between the nominal head and the relative apposition. Also the occasional use of some modal -(e)la(rik) sentences instead of normal relatives. Always collecting the data territorially and comparing them with the data coming from previous analyses. Emphasizing above all the variability between translators and of each of the translators when using each of the different relative clause types. Also the comparison of the different types of relatives, with the supposed restrictive character of each of them.

0. Sarrera¹

Aurrekoetxea eta Videgainek 2004an argitaratu zituzten E. Bourciez-ek 1894-5ean bildu *Haur prodigo*-aren parabolaren 150 euskarazko itzulpen, Ipar Euskal Herriko errientei eskatuak, frantsesezko bertsiorezi batetik abiatuak, eta bakoitzaren inguruko hizkeraren fidel(ena) izateko eskaeraz. Eta bere mugetan, ezin baliagarriagoa da halako corpus bat.

Baditu arriskuak, abiapuntuko hizkeraren ezaugarriek hainbat bortxatu litza-keten neurrian itzultzaileek erakutsi euskararen ezaugarriak. Ez hainbeste seguru asko, xede hizkuntzak berez ez dituen ezaugarriak erakutsarazteraino, baina bai agian hizkuntzak dituen aukeren artean, batzuk ageriagoan erakutsarazi litzakeelako, bestela (askoz?) ezkutuagoan-edo geratu zitezkeenak, eta agian hain ohiko ez diren hitz, egitura, joskera, ordenak, ... agerraraziz. Hala, erlatiboen inguruko

¹ Artikuluan, NB = Nafarroa Beherea; Z = Zuberoa; L = Lapurdi; beti kokapen geografikoaz, ez bezere hizkeraz. Eskiulako itzulpena (Biarno, Oloroe) Z-Zuberoa-ren barne aipatzen dugu. Testuko atal ezberdinei dagozkien taulak Eranskinen biltzen dira.

azterketa honetako ondorioek ere, kontuan izan beharko dituzte baldintza akaso desitxuratzaille horiek.

Bereziki erlatiboei begira, zenbateraino sentitu liteke itzultzailea behartua egitura erlatibo bat erabiltzera jatorrizkoan halakoa delako? Edo alderantziz, halakorik ez erabiltzera jatorrizkoan ez bada? Edo, kontuan izanik jatorrizkoan erlatibo guztiak ematen direla izen ardatzaren ondotik, zenbateraino bultzatzen du horrek itzultzailea eskuineko erlatiboa erabiltzera, zeinahi motatakoa dela ere, ezkerreko ohiko eta —ia beti behintzat— aukerakoaren ordeztu? Edo jatorrizkoan esaldi buruan derri-gorrezko den izenordain erlatiboen erabilerak, zenbateraino animatzen du itzultzailea antzeko izenordain erlatiboa erabiltzera esaldi buruan euskaraz, ordeztu *-(e)n*... itxurazko zeinahi erlatibo motaren ordeztu? ...

Halakoak kontuan, corpusak ezin aukera konparatibo hobea ematen du itzultzaileen arteko bariazio intra- eta inter-pertsonalei begiratzeko, eta ere lurraldeen arteko. Horretan abiatuko gara.

0.1. Corpora zehazten

Argitaratu 150 bertsoetatik ez ditugu kontuan hartu 141 baino. Bi itzultzailek (Anhauze, NB eta Ozaze-Zühara, Z), ohi kanpoko itzulpena eskaintzen dute, jatorrizko testua hitzez hitz eta hitz ordena berean-edo itzuliz.² Ez dira kontuan hartu argitaratutako erlatiboen inguru. 1208 Hendaia, L-ko testua ere ez dugu kontuan hartu, parabola-ren beste bertso ez konparagarri baten itzulpena denez. Eta badira zenbait itzulpen elkarren kopia direnak eta soilik grafia aldatuak dituztenak. Halako 6 bikotetan erabaki dugu lehena baino ez hartzea kontuan: 1210-1211, 1273-1274, 1278-1279, 1298-1301, 1303-1305 eta 1349-1354. Eta nahiz bata bestearen kopia nabarmena izan, biak gorde ditugu 1268-1269 (Donapaleu, NB), gutxi badira ere badutelako grafiaz gainerako aldatuak bat —erlatiboetan ere—, kopiatzailearen hausnarketa-ren bat irudikarazten duena hauen inguru. Antzeko arazoiez mantendu ditugu 1249-1250, 1275 eta 1282, 1273-1274, edo 1258 eta 1265. Ez dugu hasieran beste kopia susmo zuzenik izan, nahiz izan litekeen. Eta badira bestelako nahasteak ere, Aurrekoetxeak eta Videgainek (2004, 2009) aitortu legean (1297 Pagola, Z-koa ez da Z-ko hizkeran egina, baizik NB-koan; ...). Horiezaz landa, 1300 Iholdi, NB-ko testua ere itzulpen berezia da, errientak berak aitortu bezala, euskaraz nahikoa aldatua, dotoretua eta apaindua, baina nahikoa fidela hala ere, eta kontuan hartu dugu azterketan. 1320 Banka, NB-koa ere bada pertsonal samarra, baina kontuan hartu gargarria.³

0.2. 6 erlatibo garbi jatorrizko frantsesezkoan: 7 euskal itzulpenetan (6 izen ardazdun; 1 libre)

6 esaldi erlatibo garbi dira frantsesezko jatorrizkoan: 5, izen ardatz baten ondorengo; erlatibo libre 1, izen ardatz isildukoa. Kurioski, itzulpenetan bada 7. esaldi bat

² Jada lehen sintagmaren itzulpen berak ere erakutsi legean, *un homme* itzultzeko, *batec guizon, bat guizon* ematen baitute.

³ Itzulpen, itzultzaile, jatorrizko testu eta beste xehetasun askotarako: Aurrekoetxea & Videgain (2004, 2009).

euskal itzultzaile gehienek erlatiboz emana, eta horrexegatik kontuan hartu duguna, nahiz jatorrian erlatiborik izan ez. Hala, 6 esaldi izen ardazdun hartuko ditugu kontuan, eta libre bat (hau 1. paragrafoko: “*donnez-moi ce que je dois avoir*”).

0.2.1. *Euskarazko izen ardazdun erlatiboen murrizgarritasuna frantsesezko jatorrizkoetan*

Agian eztabaidatu liteke izen ardazdun erlatiboen artean zenbateraino den bakoitza murrizgarri edo ez jatorrizkoan,⁴ hausnartzeko ere gero halako «balizko murrizgarritasun eskala batek» eraginik eduki ahal izan ote duen itzultzaileengan —eta kasuan nolakoa—, erlatibo egitura bat edo beste aukeratzeko garaian.⁵ Hala pentsatu litezke, nolabaiteko eskalan: 1-2-3 esaldi murrizgarrien; 4, ez hain murrizgarri edo; eta 5-6 bati ere murrizgarri ez edo. Segidan etzanetan erlatiboak, beren testu-aurrearekin:

1. Il avait quelquefois si grand faim qu’il aurait bien mangé *ces feuilles de chou et ces fruits pourris que mangent les porcs* [jatorrizko 3. paragrafoan. Guk *azena* deituko dugu, murrizgarriena edo].
2. Un soir, le ventre vide, il se laissa tomber sur un escabeau, regardant par la fenêtre *les oiseaux qui volaient légèrement* [4. par. Guk *txoriarena* deituko dugu].⁶
3. Vous pourrez aussi prendre des coqs, des canards, et amener *un veau bon à tuer*: ... [7. par. Guk *txahalarena* deituko dugu].⁷
.....
4. Il traversa beaucoup de landes, des bois, des rivières, et vint *dans une grande ville, où il dépensa tout son argent* [2. par. Guk *hiriarena* deituko dugu].⁸
.....
5. Puis il vit paraître dans le ciel la lune et les étoiles et se dit en pleurant: *Là-bas, la maison de mon père est pleine de domestiques qui ont du pain et du vin, des œufs et du fromage, tant qu’ils en veulent* [4. par. Guk *zerbitzariena* deituko duguna].⁹

⁴ Nahiz kontu hauek ez diren zeharo argiak izan ohi, txuri ala beltzekoak, ezta ere frantsesez edo hizkuntza erromantze edo VO motakoetan ere. Are ilunagoak euskaraz, nahiz Euskaltzaindia bera ere murgiltzen den eztabaidan (1999, 200-1). Esaldi erlatiboak agertu ohi diren inguru mugatu / ez-mugatu // murriztu / ez-murriztuen inguru, edota esaldi erlatiboen beraien rolag laguntzen duten izen ardatz hura murrizten, ikusi liteke hainbat aipamen in Hidalgo (2002b: 34-6; 2003: 26-35).

⁵ Nahiz euskaraz aspaldidanik zalantzan jarri duten balizko eragin hau ikastun gehienek (ik. De Rijk 1972: 150-6, Oihartzabal 1985: 13; 125-9, Euskaltzaindia 1999: 200-1; 235-40, Hidalgo 2002b: 34-6; 2003: 26-35).

⁶ Murrizgarria, zehazten duen neurrian, seme galduak ez ziela so egiten, esaterako, lurrian ziren txoriei. Ordea, aipatu *hegan egitearen* ezaugarria, hain da hegaztien berezko, zalantza ere egin liteke ezer zehazten ote duen.

⁷ Frantsesez erlatiborik gabe emana, baina osagarria —*bon à tuer*—, adjektiboz, preposizio sintagmaz edo erlatiboz emana izan, murrizgarria duda gabe, nahiz izen ardatza jatorrizkoan ere *un* zenbatzaile zehaztugabez emana izan.

⁸ Ezaugarriak erabat mugatzen ez badu ere zein hiri den —eta horren seinale honen *une* artikulua zehaztugabea jatorrizkoan—, bai ematen du honen identifikatzeko erreferentzia nagusi bat, nahiz ezaugarri hori —seme galduak bertan xahutuko duela bere diru guzia—, bertara iritsi eta gerokoa izaki, gehiago gertatzen den koordinazio narratiboa beste ezer baino areago.

⁹ Ez murrizgarria-edo, ezaugarriak ez baitu itxuraz murrizten zerbitzarien multzoa, nahiz hori gehiago dioskun logikak eta semantikak erlatibo motak baino (eta izen ardatzaren determinazio ezak).

6. Que tu le veilles ou non, il faudra que tu chantes toi aussi et que tu te réjouisses avec nous, parce que *ton frère qui était mort* est revenu à la vie [2. par. Guk *anaiaarena* deituko dugu].¹⁰

Bakoitzean aztertuko ditugu itzultzaileen irtenbideak, eta hauek konparatuko, aurretik aztertu 2.181 erlatibotako 2 corpus zabalagotako¹¹ antzeko esaldiekin (ik. Hidalgo 2002a-b, 2003, 2004, 2005a-b).

1. Azen erlatiboa (murrizgarriena) [*ces feuilles de choux et ces fruits pourris que mangent les porcs*]

—Erlatibo bidez: Itzultzaile guztiek ematen dute itzulpena erlatiboz (141; % 100); besteetan ez bezala.

—Osorik ezkerreko erlatibo bidez: 141etako 86k (% 61,0) [L-ko 34tik 25ek (% 73,5), NB-ko 68tik 41ek (% 60,3) eta Z-ko 39tik 20k (% 51,3)]. Proporzio txikiagoa, zenbat eta ekialderago. Nola:

(1) *urdek jaten tusten* aza hosto eta fruitu ustelac (Lehuntze, L)

—Erlatibo hautsiak: Ez du itzultzaile bakarrak ematen batere ezkerretiko erlatibo hautsirik¹² —ez hau, ez beste—, nahiz osagarri bakarreak ere ageri diren inoiz hautsirik —% 1,7— konparazio corpusetan.¹³

—Eskuineko erlatibo bidez: 141etatik 55ek (% 39,0). Hiru lurraldeetan dira gehiengo ezkerrekoak, baina eskuineko gehiago da zenbat eta ekialderago: L 9 (% 26,5); NB 27 (% 39,7); Z 5 (% 48,7). Guztietan ere proportzio altu(xe)agoa, osagarri labur bakarreako erlatiboen arterako, aurreko bi corpus zabalagoetan baino: % 18,2 eskuinetik; % 81,8 osorik ezkerreko erlatiboz (Hidalgo 2005).

—*Zein... bait-* erlatibo aposizioak: Eskuinetiko erlatiboa darabilten 55 itzultzaileetatik soilik 13k (guztien % 9,2 —% 2,5 konparazio corpusetan—) dakarte *zein... bait-* erlatiboa, segidakoaren antzera:

(2) aza osto hek eta fruitu usteldu hek *zoinak jaten baitituzte cherriek* (Ainhoa, L)

- 13etatik 1 L (L-koen % 2,9), 7 NB (% 10,3) eta 5 Z (% 12,8). Arexeago ekialderago.

¹⁰ Ez murrizgarriena edo, hasieratik aipatzen baita etxeko jaunak ez dituela bi seme baino, eta beraz etxean geratuak ezin izan beste anaia bakarra baino, etxetik alde egin zuena, izen ardatzaren aurreko *ton* genitiboak nahikoa determinatua ere.

¹¹ Batetik *1994ko corpora* deitu duguna (non laurden bat baino gutxixeago dagokien idatzizko testu klasikoak, eta hiru laurden-edo ahozko testigantzei —% 80 gaur eguneko zuzenekoak, eta % 20 XIX. mendetikoak—). Bestetik, *Medikantzako corpora* deitu duguna, M. Aranburu eta M. Bago Agirrek, Gipuzkoako mendebaleko Deba eta Itziarko medikuek 1899an argitaratu zuten *Erriko Jendeentzat Osasun Legeak eta Medikantzako Argibideak* liburuxka (xehetasunak: Hidalgo 1999).

¹² Esaldiko osagarriren bat, kasuan bakarra —*urdeek, txerriek*—, erlatibatutako aditzaren eta izen ardatzaren eskuinetik.

¹³ % 2,9 2 osagaikoetan; % 14,2 3koetan; % 22,4 4 osagaikoetan, eta are % 42,5 5 edo osagai gehiagokoetan (Hidalgo 2002a).

- 9 (% 69,2) izenordain mugatuz —*zoinak, zuñak*—. NB-ko 7ak, Z-ko 1, eta eman Ainhoa L-koa.

— Zuberoako beste 4ak (13etako % 30,8), izenordain mugagabez *-zuñ-*, segidakoaren antzera:

- (3) aza osto hurac eta früta hurac *zuin jaten beitiütie urdec* (Eskiula, Z)

- 13etako soilik 2k (% 15,4 —% 88,2 konparazio corpusetan—) tartekatzen du subjektua, osagarri bakarra, *zein...* izenordain eta aditzaren artean (Aldude, NB —segidan— eta Aloze, Z-koek *-zuñ-*):

- (4) aça osto eta fruitu usteldu hec *çoinac cherriec yaten baituste* (Aldude, NB)

— *-(e)n...* erlatibo aposizioak: 11 (guztien % 7,8 —% 9,4 konparaziokoetan—), segidakoaren antzeko:

- (5) aza hostuac eta fruitu usteldu hetarik *urdiäk yaten ditustenac* (Arrangoitze, L)

- 2 L (L-koen % 5,9), 8 NB (% 11,8) eta 1 Z (% 2,6).
- 11 esaldietatik 2k (% 18,2) ematen dute subjektua, osagarri bakarra, aditz, menderagailu eta determinantearen ondoren (biak NB-koak) (% 6,2 konparazio bi corpusetan —Hidalgo 2002b—):

- (6) aça hosto hec éta frutu ousteldu hec *yaten tuzténac ourdec*. (Arberatz-Zilhekoa, NB)

— Izen determinatuaren ondorengoak (denera): Eskuinetiko 55etik 24 (13 *zein...* + 11 *-(e)n...*), erlatiboen % 17,0 —% 11,8 konparazioko corpusetan [3 L (% 8,8), 15 NB (% 22,1), 6 Z (% 15,4)—].

— Izen ardatz determinatugabeen ondoko *-(e)n...* erlatiboak: Nabarmentzekoa, 31 itzultzailek ematen dituzte (% 22,0; konparazio 2 corpusetan osagarri bakarreko % 5,2), segidakoaren antzekoak:

- (7) aça hosto eta frouitou ousteldou *ourdec yaten ditouzten hec; ...* (Uztaritze, L)

- L-ko 6 (L-koen % 17,6), NB-ko 12 (% 17,6) eta Z-ko 13, gehixeago (% 33,3).
- 31tik bakarrak ematen du (% 3,2) esaldiko osagarri bakarra aditz, menderagailu eta determinatzailearen ondoretik (2 corpusetako halako esaldien % 4,2ren aldean —Hidalgo 2004—):

- (8) aza osto eta fruita usteldu *yaten tuztenac urdec* (Arnegi, NB)

— *-(e)n* edo *bait-* (*zein...*) erlatiboak elkarren ondoan denera: Itzultzaileen % 90,8k darabiltza, izen ardatzaren ezker edo eskuin, *-(e)n* atzizki bideko erlatiboak (L: % 97,1; NB: % 89,7; Z: % 87,2 —% 97,5 konparaziokoetan—). Soilik % 9,2k *bait-* (kasuan soilik *zein...* *bait-*) itxurako erlatiboak.

2. Txorien erlatiboa [murrizgarria(?)] [*les oiseaux qui volaient légèrement*]

Aipatu dugu nola erlatibo hau ere murriztaileztat jo litekeen, eta mugatutzat, nahiz emandako ezaugarria txorien nahikoa generikoa den, eterea edo poetikoa, eta ezer gutxi murrizten duen.

— Erlatiboen ordezeko: Eta agian horregatik 26 itzultzailearen kopuru esanguratsu batek (% 18,4) [4 L (% 11,8), 14 NB (% 20,6), 8 Z (% 20,5)], uko egiten dio esaldia erlatibo bidez emateari.

- 8k ez darabil batere aditzik erlatiboaren ordezkari (L 1, 4 BN, 3 Z) [3k *hegal-daka* (adb.; ik. adibidea), 3k *hegaltazale* (adj.), 1ek *choriac airian* soilik, edo beste 1ek are soilik *choriac*]:

(9) *choriac hegaldaca ahinki* (Bunuze, NB)

- 9k aditzaren *-t(z)en* partizipio burutugabea darabilte erlatiboaren ordezeko (2 L, 2 NB, 5 Z), nola:

(10) *choriak arinki egaldatcen* (Donibane-Lohitzune, L)

- -(E)LA(RIK) moduzko atzizkia darabilte berriz erlatiboaren ordezeko beste 9 itzultzaile kontuan hargarriek (% 6,8) (L 1, 8 NB, zuberotarrik ez —esanguratsua—?; 7k *-(e)la* darabil, 2k *-(e)larik*):

(11) *choriac hegaldakatzen ari zirela arinki* (Amenduze, NB)

(12) *chorier arinki airian zoazalaric* (Ortzaize, NB)

- Agian pentsa liteke bi esaldi mota, moduzko eta erlatibo, hauen elkar ordezkatzeko funtzioaletik etorri ote litekeen euskal tradizioan zenbait testuingurutan suma litekeen *-(e)la(rik)* eta *-(e)n...* aposizio erlatiboen arteko ordezkatzeko (ik. Hidalgo 2002b artikuluan aipatuak —4.10.—).¹⁴

— Erlatibo bidez: Hala ere 115 itzultzailek (% 81,6) eusten dio euskaraz erlatiboa emateari [30 L (% 88,2), 54 NB (% 79,4), 31 Z (% 79,5)] (osagarri bakarrekoa hau ere, konparazio datuak koadroan).

— Osorik ezkerreko erlatibo bidez: 115etako 65ek (% 56,5) [21 L (% 70,0), 31 NB (% 57,4), 13 Z (% 41,9), hainbat eta proportzio txikiagoa, dirudienez, zenbat eta ekialderago], nola:

(13) *arinki hegaldaca sabiltsan* chorieri (Urketa, L)

— Eskuineko erlatibo bidez: 115etik 50 (% 43,5) [9 L (% 30,0), 23 NB (% 42,6), 18 Z (% 58,1 nabaria).

— *Zein... bait-* erlatibo aposizioak: 36 itzultzailek darabil (eskuineko erlatiboa darabiltenen % 72,0; erlatiboa darabilten guztien % 31,3 [6 L (% 20,0), 19 NB (% 35,2), 11 Z (% 35,5)]), nola segidakoa:

(14) *chorier soïnac aïratsèn baïtsiren arinki* (Itsasu, L)

- 21 (% 58,3) izenordain mugatuz —*zoinak* ik. (14)— [L 5 (% 83,3), NB 16 (% 84,2); Z 0, adierazgarri].

¹⁴ Nolanahi hainbat urruti seguru asko, hegoaldean gaur egungo gazte eta euskaldun berrien artean, sumatu litekeen *-(e)la* atzizkiaren erabilera puztutik *-(e)n(a...)* aposizioaren ordezeko (espainierazko *que-*ren bikoiztasunaren eragin zuzen edo).

- Beste 15ak (% 41,7) [L 1 (% 16,7), NB 3 (% 15,8), Z 11k (% 100)] ize-nordain mugagabez *-zuñ-*:
 - (15) chorie, *zoin airatzen baitziren ahinski* (Donibane-Garazi, NB)
- 36etako 10ek (% 27,8 —% 88,2-edo konparazio corpusetan—) tartekatzen du osagarriren bat, *zein...* izenordain eta ondoko aditzaren artean [2 L (% 33,3), NB 7 (% 36,8), soilik 1 Z (% 9,1)], nola:
 - (16) choriér *çoinac airian baitzabiltzan arhinki* (Uhartre-Garazi, NB)
 - (17) tchorier *couign ahinki hegaltatzen beitziren* (Hauze, Z)
- *bait-* erlatiboak: 2 (1 NB, 1 Z; erlatiboen % 1,7; eskuinetikoen % 4,0; biak ere hautsiak):
 - (18) tchorier, *hegaltatzen beitzien arhinki* (Zalgize-Donetztebe, Z)
- *-(e)n...* erlatibo aposizioak: 5 baino ez (% 4,3) [3 L (% 10,0), 2 NB (% 4,1); Z 0], nola segidakoa:
 - (19) choriac *arinqui airatzen zienac* (Biriatu, L)
- 5etako 3 —ik. (19)— ardatz absolutiboaren ondoren, eta ondoko erlatiboare, bestela ezin bezala.
- 2 izen ardatz orde datiboan ematen dira (*txoriei...*). Eta batek (20) datiboan komunztatzen du erlatiboa. Besteak (21) absolutibo pluralean (EGLU-V-ek erakutsi legean —eta ez gomendatu—):
 - (20) chorièrr *çalhou hégalatcénn cirénèrr* (Ezterenzubi-NB)
 - (21) chorièrr *arinki yohan zienac* (Lehuntze, L)
- 5etako bakarrak (% 20) ez du aditza amaieran (% 6,2 konparazio corpusetan; Hidalgo 2002b):
 - (22) chori batçu *hegalatzen cirenac ahinzki* (Lasa, NB)
- Izen determinatuaren ondorengoak (denera): 50etik 43 erlatibo (36 *zein...* + 2 *bait-* + 5 *-(e)n...*; erlatiboen % 37,4 —% 11,8 konparazioko corpusetan—) [9 L (% 30,0), 22 NB (% 40,7), 12 Z (% 38,7)].
- Izen ardatz determinatugabeen ondoko *-(e)n...* erlatiboak: 7 itzultzailek ematen dute halakorik (% 6,1, zeinetako 6 zuberotar, Z-ko % 19,3 eta 1 NB, NB-ko % 1,8; ez da lapurtarrik), nola:
 - (23) tchori *arhinki hegaltatzen zirener* (Gotaine-Iribarne, Z)
- 7etako 5 ematen dira (% 71,4) goiko adibidea bezala esaldiko osagarri bakarra tartekatuz ardatza eta aditzaren tartean; eta 2 hautsirik (% 28,6 —% 2,8 konparazio corpusetan antzekoetan—), nola:
 - (24) tchori *hégalatzen zièner arhinzki* (Santa-Grazi, Z)
- *-(e)n* edo *bait-* (*zein...*) erlatiboak elkarren ondoan (denera): 38 itzultzailek (% 33,0) darabiltzate *bait-...* itxurako erlatiboak, aurrepartikulaz (36) edo gabe (2) [6 L (% 20,0), 20 NB (% 37,0), 12 Z (% 38,7)]. Beste 77k (% 67,0) darabiltza, izen ardatzaren ezker edo eskuinetik, modu bateko edo besteko *-(e)n* atzizki bideko erlatiboak [24 L (% 80,0), 34 NB (% 63,0), 19 Z (% 61,3)].

3. Txahalarena (murrizgarria) [*un veau bon à tuer*]

Ez da zalantzarik jatorrizko adjektibo konposatuak (*bon à tuer*) paper guztiz murriztailea duela txahal multzoan, eta hori bera du euskaraz ere, adjektiboz emana edo erlatiboz.

- Erlatibo (jokatu) bidez: Aipagarria, 141etik 86 itzultzailek (10tik 6k, % 61,0) jotzen du euskaraz erlatibo jokatua erabiltzera, jatorrizko frantseseko testuan ez bezala [eta antzera lurraldez lurralde: 19 L (% 55,9), 44 NB (% 64,71), 23 Z (% 59,0)]. Datuak hausnarrarazi liezaguke euskararen balizko zailtasunaz egitura erlatiboak erabiltzeko inguruko hizkuntza (S)VOen aldean (ik. 8.6. atala).
- Osorik ezkerreko erlatibo bidez: Erlatibo jokatua darabilen 86 itzultzailetik 34k [% 39,5 —% 78,7 konparazio corpusetan—; 11 L (% 57,9, ekialdean baino areago), 14 NB (% 31,8), 9 Z (% 39,1)], nola:

(25) *hiltceco on den* ahetce bat (Azkaine, L)

- Eskuineko erlatibo bidez: 52 itzultzailek [% 60,5 —% 21,3 konparazio corpusetan antzeko esaldietan—; 8 L (% 42,1, ekialdekoagoek baino proportzio txikiagoan), 30 NB (% 68,2), 14 Z (% 60,9)].
- *Zein... bait-* erlatibo aposizioak: Ohargarri, ez da batere *zein...* erlatiborik (% 100 *hiriaren*, % 31,3 *txorien*, are % 9,2 *azen* —murrizgarrienean—). Zergatik? Jatorrizkoan izenorde erlatiborik ez delako?
- *bait-* erlatiboak: Inork ez darabil *bait-* erlatiborik ere, baina hauek gutxi ageri dira oro har.
- *-(e)n...* erlatibo aposizioak: Eskuinetiko erlatiboa darabilten 52etatik 41ek [erlatiboa darabiltenen % 47,7 —% 10,7 konparazio corpusetan—; 6 L (% 31,6), 26 NB (% 59,1), 9 Z (% 39,1)], nola esaterako:

(26) *chahal* bat, *ehaiteko houn dena* (Bildoze, Z)

- 41etik 6k (% 14,6; 4 BN eta 2 Z) erlatibo hautsia darabilte —osagarriren bat aditz ondoretik—, nola:

(27) *ahaché* bat *on dena hiltzeko* (Azkarate, NB)

- Izen determinatuaren ondorengoak: 41 *-(e)n...* aposizioak (% 47,7 —% 14,7 konparaziokoetan—).
- Izen ardatz determinatugabeen ondoko *-(e)n...* erlatiboak: Eskuinetiko 52 erlatiboen 11 [guztien % 12,8 —% 4,8 konparaziokoetan—; 2 L (% 10,53), 4 NB (% 9,1), 5 Z (% 21,7, zabalxeagoa), nola:

(28) *aratze hiltzeko on den bat* (Haltsu, L)

- 11tik 1ek du erlatiboa hautsia (% 9,1 —% 2,8 konparaziokoetan—), osagarri bat aditz ondoretik ere:

(29) *areche houndembat ehaiteko* (Atharratze-Sorholüze, Z)

- Erlatibo(-jokatu-)aren ordezkoi: *Txorien* erlatiboan —murriztaile baina etereo edo poetikoa— 26 itzultzailek (% 18,4) egiten zion uko euskaraz erla-

tibo jokatua erabiltzeari. *Txahalaren* esaldi ondo murriztaile honen aurrean berriz, frantses testuari lotuago-edo, 55ek (% 39,0) ez darabil erlatibo jokaturik [eta antzera lurraldez lurralde: 15 L (% 44,1), 24 NB (% 35,3), 16 Z (% 41,0)].

- Baina soilik 6k (itzultzaileen % 4,3) ez darabil batere aditzik ezaugarria emateko (5ek adjektibo hutsa —nola adibidea—; 1ek hau ere ez) (*txorie-nean* 8 ziren —% 5,7— batere aditzik ez zerabiltenak):

(30) *assé bat éderra* (Donapaleu, NB)

- Aditz [erlatibo (?)] jokatugabea erlatibo jokatuaren ordeko: Erlatibo jokatua ez darabilten beste 49 itzultzailek [% 34,7 esanguratsua: 13 L (% 38,2), 20 NB (% 29,4), 16 Z (% 41,0)] darabil *-t(z)eko* aditz egitura [erlatibo (?)] jokatugabea,¹⁵ *on* adjektibo predikazioarekin batera.
- 32k [ADJEKTIBO + *-T(Z)EKO*] egitura [% 65,3; 10 L (% 76,9), 14 NB (% 70,0), 8 Z (% 50,0)], nola:

(31) *chahal bat houna erhaiteco* (Ündüreine, Z)

- Hala-moduzkoak 21. Eta 11k *bat* zenbatzailea adjektiboaren ondoren (3 L, 7 NB, 1 Z), nola:

(32) *chahal houn bat ehaiteco* (Aloze, Z)

- 17k [*-T(Z)EKO* + ADJEKTIBO] [% 34,7; 3 L (% 23,1), 6 NB (% 30,0), 8 Z (% 50,0 nabariagoa)], nola:

(33) *chahal bat ehaiteco houna* (Gamere-Zihiga, Z)

— *-(e)n* edo *bait-* (*zein...*) erlatiboak elkarren ondoan (denera): Zergatik darabilte erlatibo jokatua darabilten itzultzaile guztiek *-(e)n* bidezko erlatiboa, ardatzaren ezker (% 24,1) edo eskuin, izen determinatuaren (% 29,1) edo gabearen (% 7,8) ondoren —edo aditz jokatu gabeko-edo erlatiboak ere (% 34,7); eta soilik % 4,2 aditzik gabeko egitura—, eta aldiz inork ere ez, *zein...* edo *bait-* erlatiborik? Zerikusi bide du jatorrizkoan izenordain erlatiborik ez eman izanak (bai *à* preposizio soila *-à tuer-*)?

¹⁵ Nahikoa egitura erlatibo argia gertatzen da [*-t(z)eko* + izen ardatza] (ik. Hidalgo 2005b), izen ardatzari artean burutu gabeko ezaugarriak eransteke garaian, [*-tako / -dako / -(r)iko / -(r)ikako* edo partizipio soila + izen ardatza] egiturak erabiltzen diren bezala ardatzari ezaugarri burutuak eransteke («hor daukazu *jasotako / jasoriko / jasorikako / jaso* (+ \emptyset) arropa» vs. «hor daukazu *jasotzeko* arropa»). Nahasiago izan litezke erlatibo gisa sailkatzeko [*-t(z)eko* + ... + izen ardatza] edo [izen ardatza (+ ...) + *-t(z)eko*] egiturak, duten jatorria dutelarik ere, ia erabateko askatasun finala-edo eskuratu duten neurrian: «hor daukazu arropa gaur *jasotzeko* / «*jasotzeko* hor daukazu arropa». Baina berriro erlatibo aposizio jokatu-gabe lirarteke honen antzekoak: hor daukazu arropa gaur *jasotzekoa*. Kasuan, *eraiteko txahala / txahala eraiteko / txahala eraitekoa...*

4. **Hiriaren erlatiboa (murrizgarria?)** [*dans une grande ville, où il dépensa tout son argent*]

Ohartzekoa esaldia. Nolabaiteko erlatibo murriztailea (*hiria* zein den zehazten lagundu lezakeen ezaugarria emanez, nahiz *une* zehaztugabez). Baina erlatiboak eman ezaugarria etorkizun narratiboa da (seme galduaren ondorengo jokabidea), jatorrizkoan koma emana ardatzaren ondoren, hau erlatibotik hainbat bereziz. Itzultzailearentzat bitxi edo narrazioaren zentzuaren aurkako izan liteke etorkizuneko ezaugarri hori ardatzaren aurretik ematea («diru guzia xahutuko duen hiri batera»). Bestalde, jatorrizko erlatiboaren izenordaina ez da *qu...* sailekoa, baizik *où* (*non*). Zernahirengatik, kontua da euskaraz erlatiboa darabilten 137 itzultzaileek (% 100; guztien % 97,2), darabiltela *zein...* [edo *non*] itxurako erlatiboa (konparazio corpusetan tamainako¹⁶ erlatiboen % 4,0k soilik —% 10,9 zeinahi tamainakoak; % 15,5 ere bai, soilik Medikantzako corpus idatzian; ik. Hidalgo 2003—); eta inork ere ez aldiz, 3 lurraldeetan ere, ez ezkerretiko ez eskuinetiko inolako *-(e)n* itxurako erlatiborik. Zer-gatik?

— Erlatibo bidez: 141 itzultzaileetatik 137k (% 97,2) darabil erlatiboa. Soilik 4 (% 2,8; 3 NB, 1 Z) gabe.

— Erlatiboen ordezkio: 4ek *han* adberbioz ordeztuz izenordain erlatiboa, hau esaldi nagusi bihurtuz:

(34) hiri handi batetara, *han chahutu cin béré diru guçia* (Aiherra, NB)

- 4 itzultzaile horietako 2k ez darabil batere *zein...* erlatiborik itzulpenean (Iholdi, NB —itzultzaile berezia—; Ezterenzubi, NB). Beste biek, bana (*txoriena* Aiherra, NB; *zerbitzariena* Pagola, Z).

— Osorik ezkerreko erlatibo bidez: Inork ere ez (% 0). Zer dela eta? Narrazioaren eragin? Partikula?

— Eskuineko erlatibo bidez: Erlatiboa darabilten 137 itzultzaileek (% 100).

— *Zein...* *bait-* erlatibo aposizioak: Erlatiboa darabilten 137 itzultzaileek (% 100).

- 11k ZOINTAN / ZUINTAN aurrepartikula mugagabez (% 8,0) [2 L (% 5,9), 6 NB (% 9,2), 3 Z (% 7,9)]:

(35) hiri handi baterat, *coïntan sahutu baitçuen bere diru gucia* (Larresoro, L)

- 126k berriz (% 92,0) *NON* / *NUN* galdetzailez [32 L (% 94,1), 59 NB (% 90,8), 35 Z (% 92,1)], nola:

(36) hiri handi bateta, *nun chahutu baitçiin bere diru gucia* (Lehuntze, L)

- *Non-*en artean Hazparne, L-koak *NUN* ETA eta Arruta-Sarrikota eta Garruze, NB-koek *NUN* ERE:

(37) hiri handi batetarat *NOUN* ETA *chahoutou baitzouen bere dirou gouzia*

¹⁶ 2 osagaikoak kasuan; luzera konparazioetan osagaitzat jo ditugu corpusetan *-(e)ko* eta *-(r)en* izenlagunetako bakoitza ere.

(38) hiri handi batetala NOUN ERE *despendiatou beytzien bere dihourou gouzia* (Arruta-Sar..., NB)

- Aurrepartikula darabilten 137etik 123k (% 89,8) ematen du aditza aurrepartikularen ondore justuan, goiko lau adibideetan bezala. Soilik 14k (% 10,2) aditza amaieran (konparazioetan % 30 tamainako-gutxi-etan —% 5,4k denak kontuan; Hidalgo 2003—; 1 *zointan* (Larraine, Z), eta 13 *non / nun*, bakarrik edo *eta* edo *ere* partikulekin) [4 L (% 12,5), 5 NB (% 8,47), 5 Z (% 14,29)], nola:

(39) hiri handi baterat NUN ERE *bere dihuria chahutu bitzien* (Garruze, NB)

— Izen determinatuaren ondorengoak denak. Denek emanez erlatiboa ardatz determinatuaren ondore justuan esaldi nagusiko beste osagairik tartekatu gabe. Ez hala *zerbitzarienean* (ik. 5).

5. Zerbitzariena [ez murrizgarria (?)] [(*pleine de domestiques qui ont du pain et du vin, des œufs et du fromage, tant qu'ils en veulent*)]

Erlatiboz emaniko ezaugarriak itxuraz ez du murrizten zerbitzarien multzoa, nahiz hori gehiago dioen logika eta semantikak, erlatiboak baino. *Zerbitzari* izen ardatzaren determinazio eza gorabehera, areago koma edo beste zeinuren faltan, aitzak izan litzake bestelako zerbitzariak ere (gaizki mantenduak ...). Ohartu bestalde, erlatibo luzea dela besteen aldean, gure konparazio corpusetako luzeenen pareko.

— Erlatibo bidez: 141etik 134 itzultzailek (% 95,0).

— Erlatiboen ordezko: 7k ematen dute ezaugarria erlatiborik gabe (% 5,0; 5 NB, 2 Z).

- 6k erlatiboa esaldi nagusi bihurtuko dute narrazioan, nola segidakoak:¹⁷

(40) mithilez betherik duçu eta *haïek badicie ogui eta ardou, araoutce eta gazna, nahi dien beçagn hainbeste* (Bildoze, Z)

- Banka, NB-koak berriz, -(E)LARIK bidezko esaldia darabil ordez (*txorienean* ere *-(e)la* moduzkoa):

(41) chéhiès bétéa da *doutélaric ogui, arno, arroulsé éta gashna nahi doutén béssambat*

— Osorik ezkerreko erlatibo bidez: 134tik soilik 2 (% 1,5 —% 21,8 konparazio corpusetan tamaina bereko esaldietan—), L-ko Arbona eta Senperekoak, biak hautsigabeak, nola segidakoak, azkenarena:

(42) béthéa da *ogui éta arno, arroltcéac éta gachna, nahi doutén béceombat doutén chéhiéz*

¹⁷ Hauen artean, Iholdi, NB-ko itzultzaile berezia. Ez darabil erlatiboa jatorrizkoaren parean, baina, ordain, beste erlatibo osorik ezkerretiko bat ematen du jatorrizkoan ez dena: «... , *éné aïaren étchéan dagoden séhi guziek* baduté zer jan...»

- Eskuineko erlatibo bidez: Eskuinetiko erlatiboa aldiz 132k (% 98,5 —% 78,2 konparaziokoetan—).
- *Zein...* *bait-* erlatibo aposizioak: 115 [% 85,8 —% 44,3 konparazio corpusetan tamaina bereko esaldietan—; 24 L (% 70,6), 56 NB (% 88,9); 35 Z (% 94,6)], nola segidako Arrangoitze, L-koak:
- (43) *bethia da sehis, soïnec baitute oguia eta arnoa, arroltciak eta gasna, nahi duten becimbat*
- 113k (% 98,3) ematen du aditza *zein...* menderagailuaren hurrena goiko adibidean bezala (—% 52,5 konparazio corpusetan tamainako esaldietan—. Soilik 2k ez (% 1,7), Domintxaine-Berroeta, Z —tartean—, eta Izura, NB-koak amaieran —soilik % 0,7k konparazio corpusetan tamainakoetan—:
- (44) *betheïc duc muthilez zuïnec ogui, ano, arroltce eta gasna beïtute nahi uten bezaïmbat*
- (45) *betheïc duc muthilez zuïnec ogui, arno, arroltce eta gasna nahi duten bezaïmbat baitute*
- Denetan ere ezin jakin itzultzaileak plurala darabilen edo mugagabea —*zoïnek / zuïnek* bera baita—.
 - Hazparne, L-ko itzultzaileak ZOÏNEK ETA darabil (*hiriarenean* ere NUN ETA itzultzaile berak):
- (46) *betia da moutilez ZOÏNEK ETA baitoute ogui, arno arroltce eta gasna nahi duten bezenbat*
- Arruta-Sarrikota, NB-koak ZUÏNEK EZE darabil (*hiriarenean*, NUN ERE eta *anaiarenean*, ZUIN ERE):
- (47) *zehiz bethia da ZOUÏNEK EZE beytoute oguia eta anoua, arrotziak eta gazna nahidouten bezain bezte*
- Ohargarri, 3 itzultzailek aldatzen dute erlatiboaren izen ardatza *etxe* izenera eta izenordain erlatiboa honekin komunztarazten (2 *non / nun*, 1 *zuñtan* —zuberotarrak—), nola Aiziritze, NB-koak:
- (48) *ETCHIA béthéric da magnatas noun béitouté oguia éta arnoua, arroltcé éta gazna, nahi duten bêçaïn bertcé*
- 115etako 91k (% 79,1) ematen du erlatiboa izen ardatzaren ondore justuan (ik. 43-6 adibideak), eta 24k (% 20,9) tartekatzen du esaldi nagusiko beste osagairen bat (ik. 47-8 adibideak).
- *bait-* erlatiboak: 3 [% 2,2; 1 NB (% 1,6), 2 Z (% 5,4)], 3ek aditza esaldi buruan, nola Barkoxe, Z-koa:
- (49) *betherik da mithilez, beitié ogi eta ardou, arraoutze eta gazna nahi dien bezaïgn besté*

— *-(e)n...* erlatibo aposizioak: 12 (erlatiboen % 9,0 -% 15,8 konparazio corpuse-tan tamaina berekoetan- [6 L (% 17,6), 6 NB (% 9,5); zuberotarrik ez]. Hala Donibane-Lohitzune, L-koa:

(50) *sehiz bethea da, oghi, arno, arrautze eta gasna, nahi bezinbat dutenak*

- 12etako 11k (% 91,7) ematen du, (50) bezala, erlatiboa absolutibo plura-lean (EGLU-V-ek erakutsi baina ez gomendatu legean), kasu komunztadura gabe ardatzarekin. Batek (% 8,3) komunztatua:

(51) *bethea da sehiz, nahi duten bezambat ogi eta arno, arrulze eta gasna, dutenez* (Baigorri, NB)

- 12etako 3k (% 25,0) ematen dute goiko 2ek bezala erlatiboaren aditza esaldiaren amaieran.
- 9k (% 75,0) hasieran (Larresoro, L-koaren gisa), edo tartean (Azkaine, L-koaren itxuran):

(52) *bethea da sehiez doudenac oguia eta arnoa arroltceac eta gasna nahi douden beçambat*

(53) *bada haimbertce sehi, oguia eta arnoä doudenac, eta arroltciac, eta gasna nahi duden becambat*

- 12etako 8k (% 66,7) ematen du erlatiboa izen ardatzaren ondore justuan (ik. 51-3 adibideak), eta 4k (% 33,3) tartekatzen du esaldi nagusiko beste osagaien bat (ik. 50 adibidea).

— Izen determinatuaren ondorengoak: 134tik 130 (% 97,0; 115 *zein...* + 3 *bait-* + 12 *-(e)n...*).

- 130etatik 29k (% 22,3; 24 *zein...*, 1 *bait-* eta 4 *-(e)n...* aposizioa) tartekatzten du esaldi nagusiaren osagaien bat izen ardatzaren eta ondoko erlatiboaren artean [6 L (% 25,0), 12 NB (% 21,4), 6 Z (% 17,1)], nola (47-8) edo (50) adibideetan.
- Beste 99ek (% 76,2) ematen dituzte elkarren segidan izen ardatza eta erlatiboa (43-46; 51-53).

— Izen ardatz determinatugabeen ondoko *-(e)n...* erlatiboak: 2 [% 1,5; 2 L (% 5,9)], nola:

(54) *bethea da sehi ogi eta arno, arroltze eta gasna nahi duten bezambat daucatenez* (Bardoze, L)

6. Anaiarena (ez murriztailea) [*ton frère qui était mort*]

Anaiarena da erlatibo ez murriztaileena. Areago *ton* genitiboz aurkeztua anaia bakarra.

— Erlatibo bidez: ematen du 141etik 134 itzultzailek (% 95,0).

— Erlatiboen ordezko: 7 itzultzailek [% 5,0; 2 L (% 5,9), 4 NB (% 5,9), 1 Z (% 2,6)] erlatiborik gabe.

- 4k esaldi nagusi batez emanen dute ezaugarria (*hire anaia hila zuian* itxurakoa); 1ek adjektibo —partzipio burutu— soilez (*hire anaia hila*), eta beste 1ek ezaugarririk gabe (*hire anaia*).
- -(E)LARIK moduzkoaz Donaixti-Ibarre, NB-koak (berak hala ematen duen bakarra):

(55) *hire anaya hila zelaric*

— Osorik ezkerreko erlatibo bidez: 134tik 3 [% 2,2 —% 81,8 konparazioan—; 2 L (% 6,2), 1 NB (% 1,6)].

- L-ko 2ek ematen dute erlatiboa edutezko genitiboaren ondoren, segidakoaren antzera:

(56) *hire hillacen anaya* (Getaria, L)

- NB-koak, erlatiboa edutezko genitiboaren aurretik:

(57) *hil cen hiré anéa* (Aiherra, NB)

— Eskuineko erlatibo bidez: 134 itzultzaileetako 131 [% 97,8 —% 19,2 konparazioan—; 30 L (% 93,7), 63 NB (% 98,4); 38 Z (% 100,0)].

— *Zein... bait-* erlatibo aposizioak: Bitxi edo, esan ohi denerako, erlatibo guztiz ez murriztaile izaki, 134 erlatiboetatik —eta eskuineko 131etatik— soilik 21 dira *zein...* erlatibo [% 15,7 —% 2,5 bakarrik nolana konparazio corpusetan—; 3 L (% 9,4), 12 NB (% 18,5), 6 Z (% 15,8)], nola:

(58) *hire anaia zuina hila baitzen* (Ainhoa, L)

- 21etik 10 (% 47,6) *zoina / zuina* izenordaina mugatu singularrean goiko adibidean bezala [2 L (% 66,7), 8 NB (% 66,7), batere zuberotarrik ez (% 0,0)].
- 11k (% 52,4) *zoin / zuin* mugagabea [1 L (% 33,3), 4 NB (% 33,3), 6 Z —guztiak (% 100,0)—], nola:

(59) *hire aneya ZOUIN ERE hila beytzen* (Arruta-Sarrikota, NB)

- Azken hau da bakarra izenordain erlatiboari beste partikularen bat eransten diona (*ere* kasuan; itzultzaile berak ematen du hiriarena NUN ERE eta zerbitzariena ZUIÑEK EZE partikulaz).
- 21etik soilik 4k (% 19,0; 4ak Donibane-Garaziko kantonamendukoak —% 88,2-edo konparazio corpusetan—) ematen du erlatiboa hautsirik, osagarri bakarra aditzaren ondoretik, nola segidakoa):

(60) *hiré anaya zoïna baïtcén hila* (Uharte-Garazi, NB)

— *bait-* erlatiboak: 8 itzultzailek [erlatiboen % 6,0; 2 L (% 6,2); 2 NB (% 3,1), 4 Z (% 10,5)], nola:

(61) *hire anaya hila baitzen* (Larribarre, NB)

- 8 itzultzaileek ematen dute erlatiboaren osagarri bakarra (*hila* / *hilik*) amaierako aditzaren aurretik.
- Kasu bakarra da itzultzaileek *bait-* erlatiboa modu kontuan hargarrian darabiltena. Baina kasuan nahikoa erraz nahastu litezke *bait-* en erabilera erlatiboa eta kausala, soilik euskarazko testuari begiraturuz gero, edota kontuan hartuaz jatorrizkoan ere erlatiboa esaldi kausal baten barne ematen dela («*parce que ton frère qui était mort est revenu à la vie*»). Hori gertatzen da bereziki, *bait-* erlatiboa darabilten 8 itzultzaileetatik 6k, eta juntagailua darabilelarik erlatiboaren ondoren, hau aurreko *zeren-*i dagokion esaldi kausalari lotzeko. Nola esaterako:

(62) *zérén* hiré anaïa hilik BEITZÉN *éta* arajin BEÏTA bizila (Urđiñarbe, Z)

- *-(e)n...* erlatiboak (izen ardatz determinatu edo gabearen ondoren): 134 erlatiboetatik 102 dira ohargarri izen ardatzaren ondoko *-(e)n...* erlatibo [% 76,1 —% 14,6 konparazio corpusetan—; 25 L (% 78,1), 49 NB (% 76,6), 28 Z (% 73,7)]. Nahiz *anaïa-k a* berezkoa izaki, eta sintagma absolutiboan emana, ezin jakin litekeen noiz ematen den erlatiboa ardatz determinatuaren edo gabearen ondoretik (salbu Ostankoa, NB-ko determinatugabea —ergatiboa darabil hondarki, eta atzizki gabe ardatza—):

(63) hire anáie *hil zéna* (Maule, Z)

(64) hire anaya *hila senac* (eman baïtou bisirat) (Ostankoa, NB)

- 102 itzultzailetako 21ek *hil* darabil partizipio burutu gisa, (57 edo 63)-n bezala, eta erlatiboa osagarri gabe. Beste 81ek aditzaren aurretik ematen dute *hila* / *hilik* osagarria esaldia hautsi gabe.

7. Erlatibo librea(-edo) [*ce que je dois avoir* (nahiz jatorrizkoan *ce* izenordaina izan ardatz)]

- Erlatiboen ordezkoi: 9 itzultzailek ordezkatzan dute erlatiboa izen soil eta edutezko genitibo batez (*ene partia*, ... edo antzeko) [% 6,4; 2 L (% 5,9), 6 NB (% 8,8), 1 Z (% 2,6)], nola segidakoa:

(65) éman ézazou *éné zouzéna* (Bithiriñe, NB)

- *-(e)n...* erlatibo librea: Erlatiboa darabilten 132 itzultzailetatik, 119k (% 90,1) darabilte *-(e)na* bidezko erlatibo librea [30 L (% 93,7), 56 NB (% 90,3), 33 Z (% 86,8)].

- 119tik 69k ematen du erlatiboa batere osagarririk gabe, nola segidakoak:

(66) eman nezazu *ucan behar dudana* (Makea, L)

- 50ek osagarri batez, aditza beti amaieran —% 96,4 konparazio corpusetan—, nola hurrengoetan:

(67) émâzou *nic béhaoutana* (Beskoitze, L)

(68) emadazu *niri heldu behar zaitana* (Milafranga, L)¹⁸

¹⁸ Osagarridunetan, zenbaitetan, Milafrangakoan bezala, ezin bereizi da osagarria esaldi nagusiari dagokion ala erlatiboari.

- *-(e)n...* erlatibo aposizioa izen ardatz determinatuaren ondoren: Donapaleu, NB-ko itzultzaileetako bat, besteari testua kopiatu bide diona eta gero hainbatean zuzendu, da bakarra *-(e)na* erlatibo aposizioa ematen duena izen ardatz determinatuaren ondoren:¹⁹

(69) éni eman ene partia *behar duana*

- *Zer ere (...)* bait- erlatibo librea edo: Erlatiboa darabilten beste 12 itzultzailek [% 9,1; 2 L (% 6,2), 5 NB (% 8,1), 5 Z (% 13,1)] ematen dute hau ZER ERE izenordain erlatiboa erabiliz:

(70) emaduçu CER ERE *ukhan behar baitut* (Martxuta, NB)

- 12 itzultzaile horietako 11k darabil adibidean bezala *bait-* menderagailua aditzari aurre-erantsia.
- Etxarri, Z-koak, nahastu-edo egiten ditu *zer ere* izenordaina eta *-(e)na* aposizioa:

(71) éman éssassut SÉR-É *ukhan béharduna*

- 12 itzultzaileetatik 3k (% 25; L, NB, Z bana) ematen dute esaldi erlatiboaren *ukan* aditz partizipio nagusia menderagailua daraman aditz laguntzailearen ondotik esaldi hautsia-edo eraginez, nola:

(72) emâzut CER ERE *behar baitut ukhan* (Lekuine, L)

8. Jatorrizko izen ardazdun erlatiboak (eta erlatibo gabeak) euskaraz: Orotara

Koadroan, bateratuak, aztertutako 6 esaldi erlatibo ardazdunen datuak (ez libreenak). Ikusi bezala, itzultzaileek oro har bariazio handiz erabiltzen badituzte ere erlatibo aukera desberdinak esaldiaren arabera, eratorri liteke ikaspenik hauei orokortasunean begiratzetik ere.

8.1. Izen ardatzaren ezkerretiko (eta eskuinetiko) erlatiboak

- 747 erlatiboetatik soilik 190 (% 25,4) ematen dira osorik izen ardatzaren ezkerretik (*-(e)n* erlatibo arrunt edo), eta aldiz 557k izen ardatz honen eskuinetik (% 74,6), nahiz modu desberdinetan.
- Aurreko beste 2 corpus zabalago eta orekatuagoetako datuak ia alderantzizkoak-edo dira: % 69,6 ezkerretiko erlatibo; % 30,4 eskuinetiko (ere) erlatibo (ik. Eranskineko *h* oharra datuen zehaztasunerako).
- Datua izan liteke, eta seguru asko da oro har, itzultzaileen jatorrizko testuarekiko mendekotasun artifizialaren-edo adierazle. Nahiz pentsatu ere litekeen garaiko iparraldeko euskaldunek (edota seguru asko hegoko ekialdekoek ere) joera nabarmenago ote duten eskuinetiko erlatiboak erabiltzeko

¹⁹ Esango litzateke itzultzaileak, beste gabe, Donapaleuko beste itzultzailearen erlatiborik gabeko izen ardatz soila gordez («eni éman *ene partia*»), honi erantsi diola, beste gabe, beste 119 itzultzailek erlatibo libre bezala eman duten esaldi mota.

hego edo mendebaldeagokoe baino. Lurraldeka ere suma liteke halako zer edo zer.

Lurraldeka: Aldeak ez dira ikaragarriak, baina pentsatu liteke zenbat eta ekialdeago hainbat eta eskuinetiko erlatiboetarako joera nabarmenxeagoa aurkitzen dugula oro har. Horrela batez besteko % 74,6ren aldean, L: % 66,7; NB: % 75,7; Z: % 79,6. Eta proportzio beretan ez bada ere, mendebalde-ekialde joera hau errepikatzen da ia esaldiz esaldi edo, berezitasunak berezitasun (ik. segidan).

- Batez beste itzultzaileek 6 esalditik 1,35 ematen dute osorik ezkerretiko erlatiboz; eta lurraldez lurralde zer edo zer gutxiago mendebaldetik ekialdera: L: 1,79; NB; 1,28; Z: 1,08.

Esaldien murrizgarritasunari (?) begira:

- Erlatibo murrizgarri batzuetan (*aza* eta *txorienean*) da ezkerreko erlatiboen proportzio altuena (% 61,0 eta % 56,5 hur. hur.), nahiz eskuinekoak ugariak izan, erditik hurbil (% 39,0 eta % 43,5).
- *Txahalaren* erlatibo ondo murrizgarrian berriz proportzio orokorrak alderantzizkoak dira, nahiz erdi eta erditik ere artean hurbil (ezkerretiko % 39,5; eskuinetiko % 60,5), eta L-n beste murrizgarrien batez bestekoen parekoagoak ere (% 57,9 ezkerretiko, % 42,1 eskuinetiko).
- *Hiriaren* leku erlatiboan (*non, zeinetan*), nahiz murrizgarri, erlatiboa ematen duten 137 itzultzaileek darabilte eskuinetiko (*zein...*) erlatiboa (itzultzaileen % 97,2).
- Erlatiborik ez-murrizgarrietan (*zerbitzariena, anaiarena*), erlatiboa ematen duten itzultzaileen soilik % 1,5 eta % 2,2k ematen dute hurrenez hurren ezkerreko erlatiboa.

8.1.1. Itzultzaileen arteko aldakortasuna ezkerretiko erlatiboak (edo eskuinekoak) ematean

- 141 itzultzaileetako 12k (% 8,5) ez darabil batere ezkerretiko erlatiborik 6 esaldiak itzultzeko. Lapurtar gutxiago proportzioan: 1 L (34tik; % 2,9), 7 NB (68tik; % 10,3) eta 4 Z (39tik; % 10,3).
- 141 itzultzaileetako 37k (% 26,2) 6 esalditik 5 ematen dute euskaraz eskuineko erlatibo bidez, hainbat eta gehiago ekialdeagoan: 6 L (% 17,6), 18 NB (% 26,5) eta 13 Z (% 33,3).
 - 10ek *azena* ezkerretik, 7k *txoriena* —3k hau erlatibo gabe—, eta 3k *txahalarena* —14k erlatibo gabe—.
- 141 itzultzaileetako 35ek (% 24,8) 6 esalditik 4 ematen dituzte euskaraz eskuineko erlatibo bidez. Lapurtar gutxiago proportzioan: 6 L (% 17,6), 20 NB (% 29,4) eta 9 Z (% 23,1).
 - 35etako soilik 12k ematen dituzte beste bi erlatiboak ezkerretik (7k *aza* eta *txoriena*; 3k *aza* eta *txahalarena*; eta 2k *txori* eta *txahalarena*).
 - 35etako 15ek 1 ematen dute ezkerretik (11k *azena*, 3k *txoriena*, 1ek *txahalarena*) eta beste 1 erlatiborik gabe (8k *txoriena*; beste 6k *txahalarena*; 1ek *hiriarena*).

- 35etako 8k ematen dituzte beste biak ezkerretiko erlatiborik gabe. 7k batiere erlatiborik gabe (6k *txori* eta *txahalarena*; 1ek *txahalarena* eta *anaiarena*). Amenduze NB-koak *txahalarena* erlatiborik gabe ematen du, eta *txori*ena *-(e)la* atzizkiz.
- 141 itzultzaileetako 45ek (% 31,9) 6 esalditik 3 ematen dituzte eskuineko erlatibo bidez. Oraingoan nabarmen lapurtar gehiago proportzioan: 17 L (% 50,0), 16 NB (% 23,5) eta 12 Z (% 30,8).
 - 45 horietako 40k ematen dituzte eskuinetik modu batera edo bestera *hiriarena*, *zerbitzariena* eta *anaiarena*. 2k *hiriarena*, *txahalarena* eta *anaiarena*. 1ek *azena*, *zerbitzariena* eta *anaiarena*. Beste 1ek *hiriarena*, *zerbitzariena* eta *txahalarena*. Eta 1ek *hiriarena*, *zerbitzariena* eta *txori*ena.
- 141 itzultzaileetako soilik 9k (% 6,4) ematen dituzte 6 esalditik soilik 2 eskuineko erlatiboz. Orain ere nabarmen lapurtar gehiago proportzioan: 4 L (% 11,8), 4 NB (% 5,9) eta 1 Z (% 2,6).
 - 9etako 5ek ematen dituzte eskuinetik *hiriarena* eta *anaiarena*. Eta 4k *hiriarena* eta *zerbitzariena*.
- 141 itzultzaileetako soilik 3k (% 2,1) ematen dute 6 esalditik soilik 1 eskuineko erlatiboz, hirurak NB-koak. Baina batek *hiriarena* ematen du, beste batek *txori*ena, eta hirugarrenak *anaiarena*.

8.2. *Zein... erlatibo aposizioak*²⁰

- Eskuineko 557 erlatibo gehienak dira *zein...* erlatibo (322; eskuinekoen % 57,8; guztien % 43,1).

Lurraldeka: Aldeak ez dira ikaragarriak, baina zenbat eta ekialderago joera nabarmenxeagoa dute *zein...* erlatiboek. Horrela batez besteko % 43,1en aldean: L: % 37,2; NB: % 44,4; Z: % 46,1. Joera bertsua ageri da 4 esalditan —ñabarduraren batekin—. *Txahal* eta *hiriarena* bereziak dira (ik. segidan).

- Batez beste itzultzaileek aztertu 6 esaldietatik 2,28 ematen dituzte *zein...* erlatiboz. Lurraldez lurralde hainbat gehixeago zenbat eta ekialderago: L: 2,0; NB: 2,34; Z: 2,44.

Esaldien murrizgarritasunari (?) begira:

- Esaldirik murrizgarrienean(-edo) (*azen* erlatiboa) soilik % 9,2 dira *zein...* erlatibo (ezkerretiko % 61,0 arrunten-edo aldean, eta izen determinatu edo gabearen ondoko % 29,8 *-(e)n...* erlatiboen aldean).
- *Txori*en erlatiboan berriz, hau ere murrizgarri, maila apalxeagoan edo, % 31,3 dira *zein...* erlatiboak (ezkerreko % 56,5en aldean; izen determinatu edo gabearen ondoko *-(e)n...* % 10,4ren aldean).

²⁰ 322tik L-ko 2 itzultzailek darabilte *zein...* + *-(e)n* -edo \emptyset - egitura (lehen aldian), eta ez *zein...* bait- (cf. Aurrekoetxea, Iglesias & Videgain 2008).

- *Txahalaren* erlatibo ondo murrizgarrian berriz —jatorrizkoan à *tuer* preposizio esaldia—, ohartzekoa da eskuinetiko erlatiboa darabilten 52 itzultzaileetako inork ere ez darabilela *zein...* erlatiborik —jatorrizkoan ere ez izenordain erlatiborik—, nahiz ezkerrekoak soilik 34 izan (% 39,5). Eskuinetiko guztiak dira (erlatiboen % 60,5) izen ardatz determinatu edo gabearen ondorengo *-(e)n...* erlatibo.
- *Hiriaren* (*non, zeinetan*) leku erlatibo murrizgarrian, alderantziz, erlatiboa darabilten 137 itzultzaile guztiak darabilte lurralde guztietan *zein...* eskuinetiko erlatiboa —ez besterik— (itzultzaileen % 97,2).
- Erlatiborik ez-murrizgarrienen berriz (*zerbitzariena, anaiarena*), guztiz alderantzizkoak dira bietan *zein...* erlatibo proportzioak, eta izen ardatz determinatu edo gabearen ondoko *-(e)n...* multzoak:
 - *Zerbitzarienean* eskuineko % 98,5 erlatiboetatik, % 85,8 dira *zein...* erlatibo; soilik % 10,5 *-(e)n...*
 - *Anaiarenean* berriz, eskuineko % 97,8atik, soilik % 15,7 dira *zein...* erlatibo, eta % 76,1 *-(e)n...*
- Izenordain erlatiboaren mugatu / mugagabetasuna bereizi litekeen *aza, txori, anaiaren* esaldietan, 70etik 40 (% 57,1) ematen da mugatu (*zoina / zuina...*), eta 30 (% 42,9) mugagabe (*zoin / zuin...*).
 - Zuberotarrek ia beti darabilte izenordain mugagabea (22 *zein...* erlatibotik 21ean —% 95,5—).
 - 30 mugagabeetako 21 zuberotarrez gain 7 dira NB (38tik % 18,4); eta 2 L (10etik % 20,0).
 - *Hiriarenean* halako 137 erlatiboetatik 126 dira *non / nun* galdetzaille bidezkoak, eta 11 *zeintan / zointan* itxurakoak, denak mugagabeak; proportzio berdinetan hiru lurraldeetan. (Ezin *zerbitzarienean* mugatua eta gabea bereizi; eta *txahalarenean* ez da *zein...* erlatiborik).

8.2.1. Itzultzaileen arteko aldakortasuna *zein...* erlatiboak ematean

- 141 itzultzaileetako soilik 2k (% 1,4) ez darabil batere *zein...* erlatiborik 6 esaldiak itzultzeko: Iholdi NB-ko itzultzaile berezia (ezkerretiko 2 ematen dituen *-azena* eta *txori* eta 1 *anaia* izenaren ondoko *-(e)n...*; beste 3ak erlatibo gabe ematen ditu); eta Ezterenzubi NB-koa (ezkerreko 1 ematen du *-azena-* eta 4 izenaren ondoko *-(e)n...*: *zerbitzariena, txori, txahal* eta *anaia-rena*).
- Inork ez ditu 6 aukera posibleak ematen *zein...* erlatiboz (inork ez du *txahalarena* hala ematen) eta 141etako 6k (% 4,3) ematen dituzte beste 5 esaldiak *zein...* erlatiboz: 1 L —Ainhoakoa— (% 2,9), 3 NB (% 2,1) eta 2 Z (% 5,1). 1ek ematen du *txahalarena* ezker erlatiboz eta beste 4ek hau erlatibo gabe.
- 141etako 12k (% 8,5) 6tik 4. Lapurtar gutxiagok: 1 L (% 2,9), 8 NB (% 5,7) eta 3 Z (% 7,7).
 - 12ek *zein...* erlatiboz *hiria* eta *zerbitzariena*. 11k gainera *txori*, 10ek *anaiarena* eta 3k *azena*.

- Soilik 3k *azena* ezkerretik. 4k *txabalarena* erlatibo gabe, eta 16 dira izen ondoko *-(e)n...* erlatibo.
- 141etako 26k (% 18,4) 6tik 3. Zuberotar gehixeagok: 5 L (% 14,7), 11 NB (% 16,2) eta 10 Z (% 25,6).
- 26ek ematen dituzte *zein...* erlatiboz *hiriarena* eta *zerbitzariena*. 17k gainera *txoriarena*, 5ek *anaiarena* eta 4k *azena*. 26etatik soilik 1ek ematen ditu beste hirurak ezkerreko erlatiboz.
- 141etako 71k (% 50,4) 6tik 2. Berdintsu lurraldeka: 17 L (% 50,0), 35 NB (% 51,5), 19 Z (% 48,7).
- 71k *zein...* erlatiboz *hiriarena* eta 70ek *zerbitzariena*, eta soilik 1ek *zerbitzariena* izen ardatzaren ondoko *-(e)n...* erlatiboz, eta honen ordeztan *txoriarena zein...* erlatiboz.
 - 71 hauetatik hala ere 11k ez dute batere ezkerreko erlatiborik erabiltzen eta 21ek soilik 1.
 - 71etatik 2 zuberotarrek ematen dituzte beste 4ak izenaren ondoko *-(e)n...* erlatiboz; 9k 3; ...
- 141etako 24k (% 17,0) 6tik 1. Nabarmenago Lapurdin: 10 L (% 29,4), 9 NB (% 13,2) eta 5 Z (% 12,8).
- 24etatik 22k ematen dute *zein...* erlatiboz *hiriarena*. 1ek *zerbitzariena* eta beste 1ek *txoriarena*.
 - 24 hauetatik Ezpeleta L-koak ez du batere ezkerreko erlatiborik eta bai 5 izen ardatzaren ondoko *-(e)n...* erlatibo. Beste 7k soilik ezkerretiko erlatibo bana darabilte (5ek *azena*, 2k *txoriarena*). ...

8.3. *Bait-* erlatibo aposizioak

- Eskuinetiko 557 erlatiboetako 13 baino ez dira halako (eskuinetikoen % 2,3; erlatibo guztien % 1,7).

Lurraldeka: Hain esaldi kopuru txikian ez da erraza joeretan asmatzea, baina orain ere nabariagoa da *bait-* erlatiboen erabilera Zuberoan, ekialdean. Batez beste teko % 1,7ren aldean: L: 2 (% 1,1 —eskuin erlatiboen % 1,6—); NB: 4 (% 1,1 —eskuinekoen % 1,5—); Z: 7 (% 3,4 —eskuinetikoen % 4,3—). Joera bertsua da *txori*, *zerbitzari* eta *anaiaren* erlatibo ez murrizgarrietan edo (besteetan ez da batere).

- Itzultzaileek 6 esaldi posibleetatik batez beste soilik 0,09 apala ematen dute *bait-* erlatiboz. Eskasago Lapurdi eta Nafarroa Beherean. Hiru aldiz kopuru handiagoa Zuberoan: L: 0,06; NB: 0,06; Z: 0,18.

Esaldien murrizgarritasunari (?) begira: Esaldi murrizgarrietan(-edo) (*aza*, *txahal* eta *hiriarena*) ez da batere. Nahiz *txorien* murrizgarri apalean-edo, 115 erlatiboetatik 2 (% 1,7; eskuinekoen % 4,0).

- Ez-murrizgarrietasunaren erapal dira proportzioak: *Zerbitzarienean* 3 (134etako % 2,2; eskuinean % 2,3); *anaiarenean* 8, gehixeago (134 erlatibotik % 6,0; eskuinekoen % 6,2; L: % 6,2; NB: % 3,1; Z% 10,5).

8.3.1. Itzultzaileen arteko aldakortasuna bait- erlatiboak ematean

- 141etako 12k (% 0,9) darabil *bait-* erlatiboren bat (Martxuta NB-koak 2: *zerbitzari* eta *txori*).
- Beste 11etatik 8k ematen dute *anaiarena bait-* erlatiboz; 2k *zerbitzariena*; eta 1ek *txori*.

8.4. Eskuinetiko erlatiboak elkarren pare: *zein...* (edo *bait-*) erlatiboak, eta izen ondoko *-(e)n...*

- Eskuineko 557 erlatibotik 335 dira *zein...* (edo *bait-*) erlatibo (eskuinekoen % 60,1; guztien % 44,8); eta 222, izen ardatz determinatu edo gabearen ondoko *-(e)n...* (eskuinekoen % 39,9; guztien % 29,7).
- Aurreko 2 corpus zabalagoetan alderantziz-edo, *zein...* erlatiboak dira (ez zen *bait-* erlatiborik) eskuinetiko erlatiboen % 40,5; erlatibo guztien soilik % 10,9. Aldiz, izen ardatz determinatu edo gabearen ondoko *-(e)n...* erlatiboak, eskuineko erlatiboen % 59,5 ziren; guztien soilik % 16,0.

Lurraldeka: Ez da alde handiegirik, baina *zein...* erlatiboak gehiago dira hainbat eta ekialderago erlatibo guztien proportzioari begira (eta Zuberoan *bait-* erlatiboak ere). Eta soilik eskuinetiko erlatiboek begira ere gehixeago dira *zein...* eta *bait-* erlatiboak ekialdeagoan, nahiz barexeago. Batez besteko % 44,8ren aldean —erlatibo guztiei begira; eskuineko erlatiboen % 60,1—: L: % 38,3 —eskuinekoen % 57,4—; NB: % 45,5 —eskuinekoen % 60,1—; Z: % 49,5 —eskuinekoen % 62,2—.

- Izen ardatz determinatu edo gabearen ondoko *-(e)n...* erlatiboek dagokienez, ez da apenas alderik nabari lurraldeka erlatiboen kopuru osoari begira. Baina, soilik eskuinetiko erlatiboen proportzioari begira, hainbat eta gutxiago dira zenbat eta ekialderago. Hala, *-(e)n...* erlatiboek batez besteko % 29,7ko proportzioaren aldean —erlatibo guztiei begira; eskuineko erlatiboek % 39,9—: L: % 28,4 —eskuineko erlatiboek % 42,6—; NB: % 30,2 —eskuinekoen % 39,9—; Z: % 30,1 —eskuinekoen % 37,8—.

Esaldien murrizgarritasunari (?) begira:

- Esaldirik murrizgarrienean (-edo) (*azena*) eskuinetik emaniko 55 erlatiboetatik —guztien % 39,0—, soilik % 9,2 dira *zein...* erlatibo —eskuinekoen % 23,6— (ez da *bait-* erlatiborik), eta % 29,8 ardatz determinatu —% 22,0— edo gabearen —% 7,8— ondorengo *-(e)n...* erlatibo —eskuinekoen % 76,4—.
- *Txorien* erlatiboan, murrizgarri apal-edo, alderantzizko dira proportzioak. Eskuineko 50 erlatibotik —guztien % 43,5—, % 33,0 dira *zein...* —% 31,3— edo *bait-* erlatibo —% 1,7; eskuinekoen % 76,0—. Aldiz % 10,4 ardatz determinatu —% 4,3— edo gabearen —% 6,1— ondoko *-(e)n...* —eskuinetikoek % 24,0—.

- *Txahalaren* —à *tuer*— erlatibo berezi murrizgarrian ez da batere *zein...* (ez *bait-*) erlatiborik; eskuin 52ak (guztien % 60,5) dira ardatz determinatu —% 47,7— edo gabearen —% 12,8— ondoko *-(e)n...*
- *Hiriaren* leku erlatibo (*non, zeinetan*) murrizgarrian alderantziz, 137 erlatiboak dira *zein...* erlatibo (itzultzaileen % 97,2), eta inork ere ez darabil ardatz determinatu edo gabearen ondoko *-(e)n...*
- Erlatiborik ez-murrizgarrietan ere (*zerbitzari, anaiarena*), alderantzizkoak dira bietan *zein...* (edo *bait-*) erlatibo, eta ardatz determinatu edo gabearen ondoko *-(e)n...* erlatiboen proportzioak:
 - *Zerbitzarienean* eskuineko 132 erlatibotik (erlatiboen % 98,5), % 89,4 dira *zein...* —% 87,1— edo *bait-* —% 2,3—. Soilik % 10,6 ardatz determinatu —% 9,1— edo gabearen —% 1,5— ondoko *-(e)n...*
 - *Anaiarenean* berriz, eskuinetiko 131 erlatiboetatik (erlatiboen % 97,8), soilik % 22,1 dira *zein...* —% 16,0— edo *bait-* —% 6,1— erlatibo, eta aldiz % 77,9 izen ardatzaren ondoko *-(e)n...*

8.5. *-(e)n...* erlatiboak izen determinatuaren eta determinatu gabearen ondoren

- Eskuineko 557 erlatiboen 222 (% 39,9) ematen dira izen ardatzaren ondoko *-(e)n...* erlatiboz (erlatiboen % 29,7 —beste 2 corpus zabalagoetan, eskuineko erlatiboen % 59,5; guztien % 16,0—).
- Izen ardatz determinatu eta gabearen artean bereizi ahal den 121 esaldietan,²¹ 69 dira (% 57,0) izen ardatz determinatuaren ondorengoak eta 52 (% 43,0) ardatz determinatu gabearen ondoren emanak.

Lurraldeka: Izen ardatz determinatu eta gabearen ondokoak kontuan, ez dago alde handirik lurraldeka (Lapurdin gutxixego). Batez besteko % 29,7ren pare: L: % 28,4; NB: % 30,2; Z: % 30,1.

- Batez beste itzultzaileek 6 esaldietatik 1,57 ematen dute *-(e)n...* erlatiboz ardatzaren ondoretik; lurraldez lurralde proportzio berdintsuetan (Lapurdin gutxixego): L: 1,53; NB: 1,59; Z: 1,59.
- Izen ardatz determinatu eta gabearen artean bereizi ahal den 5 esaldiak kontuan, alde handirik ere ez lurraldeka (Lapurdin gutxixego). Batez besteko % 18,6ren aldean, L: % 17,1; NB: % 19,1; Z: % 19,1.
- Izen ardatz determinatuaren ondokoak askoz gehiago dira Lapurdi eta Nafarroa Beherean. Zuberoan askoz gehiago determinatu gabearen ondokoak: L: % 63,0 / 37,0; NB: % 70,0 / % 30,0; Z: % 29,4 / % 70,6.

Esaldien murrizgarritasunari (?) begira:

- Esaldirik murrizgarrienean (-edo) (*azena*) izen ondoko 42 *-(e)n...* erlatiboetatik —guztien % 29,8; % 9,2 *zein...* erlatiboren aldean—, soilik 11 dira de-

²¹ Beste 101etan, *anaiarenak*, absolutiboan emanak, ezin bereizi liteke *anaia* mugatu ala mugatugabe emana den *-a* itsatsiz.

- terminatu ondoko (% 26,2; erlatiboen % 7,8); eta 31 (% 73,8; erlatiboen % 22,0) determinatu gabearen ondorengo, lurraldez lurralde aipatu aldeekin.
- *Txahalaren* erlatibo ondo murrizgarrian berriz, alderantzizko proportzioak (lurraldez lurralde ere, nahiz alderen bat izan): izen ondoko 52 erlatibotik —guztien % 60,5; % 0,0 *zein...* erlatibo—, 41 dira determinatu ondoko (% 78,8; erlatiboen % 47,7), 11 (% 21,2; erlatiboen % 12,8) gabearen ondorengo.
 - *Hiriaren* lekuzko erlatibo (*non, zeinetan*) murrizgarrian berriz, ez da batere izen ardatz ondorengo *-(e)n...* erlatiborik. Erlatiboa darabilten 137 itzultzaileek (guztien % 97,2) darabilte *zein...* erlatiboa.
 - *Txorien* erlatibo, bera ere murrizgarrian, proportzio orokorrak parekatuxea-goak dira (nahiz oso desberdin lurraldez lurralde, aipatu ildoan): 12 erlatibotik —guztien % 10,4; % 31,3 *zein...* erlatiboren aldean—, 5 dira determinatuaren ondoko (% 41,7; erlatiboen % 4,3 —L: % 10,0; NB: % 4,1; Z: % 0,0—); eta aldiz 7 gabearen ondoko (% 58,3; erlatiboen % 6,1 —baina, L: % 0,0; NB: % 1,8; Z: % 19,3—).
 - *Zerbitzarien* erlatibo ez-murrizgarrian, *txahalaren* murrizgarriaren antz batera edo (nahiz askoz gutxiago izan), izen ardatzaren ondoko 14 erlatiboetatik —guztien % 10,4; % 85,8 *zein...* erlatiboren aldean—, 12 dira determinatuaren ondorengo (% 85,7; erlatibo guztien % 9,0), eta soilik 2 (% 14,3; erlatiboen % 1,5) determinatu gabearen ondoko (aipatu joerekin lurraldez lurralde).
 - *Anaiaren* ez-murrizgarrienean-edo 134 erlatiboen % 76,1 dira izen ardatzaren ondoko *-(e)n...* —% 15,7 *zein...* eta % 6,0 *bait-* erlatiboren aldean—, gutxiengo ekialderago: L: % 78,1; NB: % 76,6; Z: % 73,7.

8.5.1. Itzultzaileen arteko aldakortasuna *-(e)n...* erlatiboak ematean izen ardatzaren ondoretik²²

- 141etik 1ek (% 0,7; Ezpeleta L) ematen ditu 5 esaldi ardatz ondoko *-(e)n...* erlatiboz (*hiria...*, *zein...*).
- 3k (% 2,1; 1 NB, 2 Z) 4: 3ek *txori*, *txahal* eta *anaiarena*. 2k *azena* ere, eta 1ek *zerbitzariena*.
- 141 itzultzaileetako 16k (% 11,3) 3na esaldi ematen dituzte [3 L (% 8,8), 7 NB (% 10,3), 6 Z (% 15,4)]: 16ek *anaiarena*, 13k *txahalarena*, 12k *azena*, 4k *txoriarena* eta 3k *zerbitzariena*.
- 141etako 52k (% 36,9) 2na [9 L (% 26,5), 32 NB (% 47,1), 11 Z (% 28,2); nabarmen gehiago baxenafar, baina ...]: 44k *anaiarena*, 28k *txahalarena*, 21k *azena*, 8k *zerbitzariena* eta 3k *txoriarena*.
- 141etako 50ek (% 35,5) esaldi 1na [17 L (% 50,0), 20 NB (% 29,4), 13 Z (% 33,3); nabarmen gehiago lapurtar, baina ...]: 38k *anaiarena*, 6k *azena*, 4k *txahalarena*, 1ek *zerbitzariena* eta 1ek *txoriarena*.
- 19k (% 13,5) ez du izen ondoko *-(e)n...* erlatiborik: 4 L (% 11,8), 8 NB (% 11,8) eta 7 Z (% 17,9).

²² Ez dugu bereiziko izen ondoko *-(e)n...* erlatibo hau izen determinatuaren edota determinatugabearen ondoren ematen den, soilik 121 esaldiren datuak ditugulako (*anaiarenean* ezin eta), eta xehetasun gehiago ere merezi ez duelakoan.

8.6. Erlatibo eta erlatibo gabe emandakoen proportzioak. Erabilera eskasa ala ugaria euskaraz?

Maiz postulatu izan da, *vox populi*, euskaraz erlatiboak gutxiago erabiltzen ote diren, behintzat gure inguruko bi hizkuntza erraldoi, kultur tradizio handikoen aldean. Ez dakigu hala den, baina hala balitz, izan liteke, edo euskararen berezko ezau-garriengatik, edo ondoko bi hizkuntzek baino kultur tradizio apalagoa garatu dugulako. Nik joera dut bigarrena uste izateko. Hidalgo (2002a)n egiten da hainbat ohar egitura erlatiboan maiztasunaz euskaraz, eta oso datu desberdinak jasotzen, estilo desberdinetako euskara testuen artean.²³ Artikulu honetan konparatu ditugu lehen aldiz zuzenean euskal testu batzuk eta hauen jatorrizko erdarazkoak. Konparaketa jakingarri gertatzen da eta ez dirudi euskaldunok izurik izan diogunik oinarritzko egitura erlatiboak erabiltzeko. Areago kontuan harturik zenbateraino aurkitu genitzakeen oinarritzko egitura erlatiboak txertatuak eta fosilduak euskal erabilera (itzulpenotan ere).

- Euskaraz 747 esaldi erlatibo jokatu izen ardazdun jaso ditugu, jatorrizko frantsesezko 705 (= 141 × 5) erlatibo jokatu ardazdunen ordain. Frantsesezkoan baino gehiago beraz: % 106,0.²⁴ Euskaraz erraztasun handiagoa ote dugu frantsesez baino erlatibo jokatueterako? *Vade retro!*

8.6.1. Nahikoa aztarna erlatibo gehiago euskal testuetan

Kontua da euskal itzultzaileek sakabanatzen dituztela tarteka beren euskal testuetan hainbat erlatibo jatorrizkoan batere ez direnak. Hala esaterako (baina izango dira gehiago guri ihes egin digutenak):

- Iholdi, NB-ko itzultzaile zainduak jatorrizkoan batere ez den erlatibo asmatzen du euskaraz. Eta, «Là-bas, *la maison de mon père est pleine de domestiques qui ont du pain et du vin*», emango du: «Hanchet, *éné aïtaren étchéan dagoden séhi guziek* baduté zer jan, zer edan».

²³ Ez hainbeste, uste ohi bezala, ahozko testu eta idatzizkoen arteko aldeaz, baizik eta antza, ahoz edo idatziz emanak izan, maila apalagoko eta jasoagoko testu moten artean. Hala jasotzen dira bertan, artikulu honetan aipatzen gatozen aurreko 2 corpusetako batean —1994koan— maila apaleko testuen artean: % 2,2 eta % 9,2 —esaldi erlatibo ehun esaldiko— xix. mendeko Cerquand eta Websterrren ipuin bildumetan; % 10 *Euskalkiz Euskalki* euskara apaleko ahozko bilduman; % 23,4 eta % 34,2 ETBko zuzeneko eztabaida saioetan —nahiz tartean hitzun batzuek % 63,6 eta % 70,8ko kopuruak ere eman—. Corpusean jasotako idazle klasikoek —Axular, J. A. Mogel, J. B. Agirre, Duvoisin, J. Etxepare—, batez beste % 37,6 —batzuek gutxiago, Axularrek % 60,0 ere ematen baitu—. 1994ko corpusean, batez beste, % 24,6. Eta hauen aldean konparagarri: Gaur eguneko prosa idatzizko proportzio apalak—edo —*Egunkaria*, *Argia*, A. Lertxundiren *Karla* nobela—: % 35,2; Mendibururen itzulpenetako % 94,4; eta hemen aipatzen gatozen 2. corpus ezagugarri *Medikantzakoaren* datu jakingarria: % 202,9.

²⁴ Bitxia baita nola jatorrizkoan preposizio esaldi baino ez dena («un veau bon à tuer»), 141 itzul-tzaileetako 86k euskaraz erlatibo jokatu bidez ematen duten, uste izatekoa denez alde zuzeneko akordiorik gabe bere artean. Gainera beste 49 itzultzailek esaldi bera —aurreakordiorik gabe ere— erlatibo jokatu gabez—edo ematen du (ik. 3. atala eta Eranskinetako c oharra), eta hauek ere kontuan hartuaz, euskaraz 796 erlatibo genituzke jatorrizko 705en aldean (% 112,9). Jatorrizko «un veau bon à tuer» erlatibo gabea konparagarrien artean hartuaz, itzultzaileek (8 × 141 =) 846tik 747 (% 88,3) emango zituzketen erlatibo jokatu bidez, eta 796 (% 94,1) erlatiboz, 49 jokatu gabeak ere kontuan.

- Ez hori bakarrik, jatorrizko *du pain* eta *du vin* partitiboak ere euskaraz aurrepartikula bidezko erlatibo jokatu gabez ematen ditu, ikusi bezala: *zer jan, zer edan*, esaldi horretan bertan.
- Jatorrizkoan edutezko genitibo batez baino ematen ez den son argent (hiriaren esaldi erlatiboaren barne: «une grande ville, où il dépensa tout son argent»), badira 141etik gutxienez 3 itzultzaile, «bere dirua» edo antzeko eman ordez, sintagma erlatiboz ematen dutenak: *zukeyen diru guzia* (Milafranga, L); *zeraucan diru guzia* (Bardoze, L); *ditien zos guciac* (Donapaleu, NB).

8.6.1.1. Erlatiboak kantitate konparatiboak emateko

- Jatorrizkoan kantitate konparazio dena *tant qu'ils en veulent* (*zerbitzarien* erlatiboan: «domestiques qui ont du pain et du vin, des œufs et du fromage, tant qu'ils en veulent»; jatorrizkoan ere egitura erlatiboa duena oinarrian), itzultzaile gehienek *-(e)n bezainbat / bezainbeste* egiturarekin itzultzen dute, baina 12k ere, gaur egun zuzenean erlatibozko egitura deituko genukeen moduren batez. Hala:
 - Erlatibo arruntez (1): *nahi duten oguia, arnoa, araultziac eta gasna* (Donaixti-Ibarre, NB)
 - *-(e)n guzia* determinante zenbatzaile orokorra ardatz duen erlatibo bidez (2): *nahi dien / duten guzia*. (Aintzila; Zaro; biak NB).
 - *-(e)na* erlatibo libre nominalizatuz (6): *nahi dutena* (Pagola, Z; Ezterenzubi, NB); *nahutena* (Bunuze; Hozta; Ahatsa-Altzieta-Bazkazane; hirurak NB); *nahi diéna* (Arrokiaga, Z).
 - *-(e)na* erlatibo libre nominalizatua eta *oro* zenbatzaile orokorra nahasiaz (3): *nahidiena oro* (Ürrüstoi-Larrabile; Atharratze; Lorraine; hirurak Z).
- Eta nolana, zer da oinarrian *-(e)n bezainbat / bezainbeste* egitura ere euskaraz erlatiboa baino?

8.6.1.2. den gutxieneko, den mendreneko egitura erlatiboa

- Lau autorek behintzat badarabilte *den gutieneko* (Urketa, L), edota oinarrian *den mendren(eko)* egitura erlatiboa duten *démendren* (Lekunberri, NB), *drémen dénéco* (Iholdi, NB), *dremenden* (Donaixti-Ibarre, NB), egiturak izenlaguna osatzeko: «nihork orai ès déssola éguin *dén goutiénéco* érachia bat»; edo: «éta ez dadiéla néhor atrébi honi *drémen dénéco* erréprochuric éguitérat».

8.6.1.3. Hainbat *-(e)n(a...)* erlatibo nominalizatu libre-edo sakabanatuta testuetan

- Lehuntze, L eta Bidarrai, NB-ko itzultzaileek, jatorrizko moduzko *finissant* esaldia (eta are ondoko esaldi nagusia ere Bidarraikoak: «Le père était dans son jardin, finissant d'arroser ses fleurs: il visitait les pommiers et lesraisins»), lasai lotzen dituzte euskaraz erlatibo libre nominalizatuz: «*Aita* baatzian zuzun AKHABATZEN ZIINA *bere lilien ihistatcia* // Bere baratzian zen *aita*, *loren HURTATZEN ARI ZENA eta denbora berean so bat* EMAITEN ZUENA *sagar ondo eta mahatseri*».

- Iholdi, NB-ko itzultzaile bereziak, ere badarabil antzeko nominalizazioa: «sémé zar hori joaiten da herritic, arin eta aire urgoi batékin, néhori béhatu éré gabé éta *handiágo déna*, néhori ez adichkidé bati ez bertziari, pharté éman gabé béré chédéaz».
- Heleta, NB-ko itzultzaileak jatorrizko *comme* konparazioa ere («traitez-moi comme le dernier de vos valets») erlatibo libre nominalizatuz itzultzen du euskaraz: «eguizu nitaz *zure azken muthilaz eguiten duzuna*». Itzultzaile gehienek ematen dute [izen sintagma absolutiboa + *bezala*] itxurako egitura (Mugerre, L-koak bezala: «trata neçazu curé azken mutila bezala»); eta berdintsu eman zezaketen, Donibane-Lohitzune, L, edo Baigorri, NB-koak egiten duten bezala [izen sintagma absolutiboa + baldintza irrealá + *bezala*] egituraz, semearen ikuspuntua hartuz: «içan çaité néré aldérat çouré asken moutilla banitz béçala / trata nezazú zúre asken mútila baninduçú bezala». Heletako itzultzaileak ordea aitaren ikuspuntua hartzen du, eta era berean eman zezakeen zeinahi itzultzailek ikuspuntu beretik «-(e)n gisa / maneran / moldean / moduan / bezala» edo antzeko egitura pseudo-erlatiboz: «trata nazazu zure azken mutila tratatzen duzun / tratatuko zenukeen gisa / ...».

8.6.1.4. -(e)n gisa egitura erlatiboa (?)

- Bide horretan aipatu litezke, Atharratze, Z-ko bi itzultzailearen *-(e)n gisa* egitura erlatiboak (edo pseudo-), jatorrizko *comme tu voudras* emateko: *nahi duk(e)ian gisa*. Itzultzaile gehienek ematen dute *nahi du(k)an bezala* moduzko egituraz, baina badirudi *bezala* partikula adberbialaren ordezkari berdin erabil zezaketela kasuan izen ardatz bat (*maneran, moldean / z, moduan / ra / z, gisa / ra / n / z...*) Atharratzekoen gisara, eta hala egitura erlatibo bete gisa hartu.²⁵
- Hauen artean aipatu behar ere Milafranga, L-ko itzultzaileak ematen duen *-(e)n bezala* egitura («Nahi dut maithatu ene haur gaichoá lehenago *maite nuen bezala*»), jatorrizko *comme avant* itzultzeko eta itzultzaile gehienek beste gabe *lehen bezala* edo antzeko ematen dutena.

8.6.1.5. Den(a...) ugariak testuetan

- *Tout* emateko («tout couvert de sueur et de poussière»), 52 autorek behintzat ematen dute *dena* (*da* + *-(e)n* + *a*), ondoko Mugerre, L-koaren itxuran: «bére séméa *dena* icerdiz eta herrautsez estalia».
- Berezi aipa liteke Donibane-Lohitzune, L-ko itzultzailearen hurrengo esaldia, non *dena* erlatiboa uler litekeen, aipatu 52 itzultzaileen pare, edota *etortzen dena* aditzaren parte, *semea*-ren aposizio: «Icusi zuenian bidiaen gainian, bere semia *etortzen dena* estalia izerdiz eta herrautsez».

²⁵ Nahiz hainbatek nahiago duen halakorik ez jo erlatibotzat, ustez halako sintagma korreferentzialik ez luketela isildurik erlatibatutako esaldian. Baina «zu *etorri zaren moduan* etorri naiz ni ere» bezalakorik, ulertzen den bezala ulertzen bada, beti da azpian dagokeelako, «zu *modu batean* etorri zara, eta ni ere *modu horretantxe*, zu *etorri zaren moduan* etorri naiz».

- Era berean Ezpeleta, L-koaren segidakoa, non *dena* erlatiboa uler litekeen, *guzia*-ren pareko edo, edota *etxea*-ren aposizio: «éné aïtaren etchia séhia bezhithia *déna douténak oguia éta arnoa*»...
- Badira erlatibotik eratorritako *den(a...)* zenbatzaile orokorraren erabilera gehiago ere testuetan, ezin esan dezakegunik denak jasotzen ditugunik: «yuan zen herritic *dena* fantesia eta nehorì adioric erran gabe» (Donibane-Garazi, NB); «*dénac* élgarrétarat bildou dirénéän» (Banka, NB); «*denac* bildu direlaric» (Duzunaritze-Sarasketa, NB); «*Denac* despendatueta, içancen gochete handi bat» (Hendaia, L); «*denek* egin besta handi bat» (Biddarrai, NB).

8.6.1.6. *Denborazko erlatibo izen ardazdun batzuk (?) (eta libre ugariak)*

Lau esaldi dira jatorrizkoan zuzenean denborazko: hiru *quand* partikulaz hasiak: «quand il faisait froid» (3. par.); «quand je voulus vous quitter» (5. par.); «Quand il vit venir ... son fils» (6. par.; esaldi buruan, aditz nagusia ondoretik duelarik); eta bat: «dès qu'ils furent rassemblés» (7. par.).

— Soilik azken hau emateko erabiltzen dituzte 8 itzultzailek erlatiboazko esaldi izen ardazdunak. Donibane-Lohitzun eta Getari, L-ko bi itzultzaileek ematen dute *puntutik* ardatza, eta *ordutik* Irisarri NB-koak: *bildu ziren puntutik / ordutik* (baita beste 2 itzultzailek *orduko* izen ardatza ere, aditz jokatu gabez: *bildu orduko*). Eta beste 2k erabiltzen dute *ondoan* izen ardatz (nahiz erabilera aski adberbializatua duen *ondo* izenak), nola Ibarrola, NBkoak: «élgarrétalat *bildou ciren ondouan*» (eta beste 3 itzultzailek ere bai aditz jokatu gabez, *bildu ondoan* moduan).

- 59 itzultzailek ematen dute esaldia, oinarrian erlatiboa duen maila konparatiboa baliatuz (*bezain*) eta honek mailakatzen duen adberbioa: *bildu ziren bezain sarri* (30 + 1 aditz jokatu gabez); *bildu ziren bezain laster* (20 + 4 aditz jokatu gabez); *bildu ziren bezain fite* (4).
- Beste 66 itzultzailek ematen dute esaldia, oinarrian erlatibo libre ardatz gabea duten atzizkiz: *-(e)neko* (36); *-(e)nean* (28); *-(e)nekoztz* (1); *-(e)nekoztzat* (1).
- 3 itzultzailek erabiltzen dute pareko gertatzen den *-(e)larik* moduzko atzizkia (*bildu zirelarik*).

— Beste hiru *quand* esaldiak emateko berriz, itzultzaileek ez darabilte inoiz izen ardazdun esaldirik, nahiz bai usuenik oinarrian erlatibo libre ardatz duen *-(e)nean* atzizkia (121, 104 eta 93 bider hur. hur. 3etan). (Eta hurrenez hurren 17, 7 eta 9 itzultzailek erabiltzen dute pareko gertatzen den *-(e)larik* moduzko atzizkia.) Hainbat dira ere *noiz* adberbioa aurre partikula erlatibo modura darabiltenak konbinaketa desberdinetan ia beti *bait-* menderagailuz: 9 soilik 1. esaldian; 28, 2.ean; eta 51 ere bai 3.ean (esaldien beren desberdintasun semantiko eta posizionalen eragin dirudienez).

- Hainbat dira *noiz* aurrepartikularen konbinaketa moduak (bakoitzaren kopuru bateratuz, eta hurr. hur. 3 esaldietako kopuruak): *noiz eta ere ... bait-*

(39; 4, 15, 20); *noiz ere ... bait-* (24; 3, 8, 13); *noiz eta ... bait-* (15; 1, 3, 11); *noiz ... bait-* (5; 1, 0, 4). Bai eta ere 5 aldiz behintzat *noiz (eta) (ere)* aurrepartikularen eta *-(e)nean* atzizkiaren konbinaketak (2. eta 3. esaldietan).

8.6.1.7. [-t(z)eko + *izen ardatza*] *egitura erlatibo jokatugabeak* (?),
 [*izen ardatza* + -t(z)eko] (?) (*eta kideko hainbat egitura*
 [*izen ardatza* + -(e)n subjuntiboa])

3. atalean (eta 17. oharrean) aipatu ditugu halako egiturak erlatibo jokatugabetzat har litezkeen-edo heinean. Kontua da jatorrizko «(... que j'aie de l'argent.) Il faut que je puisse m'en aller et que je voie du pays» (1. ler.) emateko, itzultzaile gehienek *behar* edo *ahal* aditzen hainbat konbinazio erabili bezala (Biriatu, L-ko segidakoaren antzekoak edo: «Behar dut gan ahal izan eta toquiatic icusi»)...

— Beste hainbat itzultzailek *ahala* izena (edo antzeko) darabiltela absolutiboan, eta honen -t(z)eko ezaugarria normalean ondoretik emango badute ere, badira izen ardatzari aurretik lotuta ematen dutenak. Hala behintzat Donibane-Lohitzune, L, Buztintze-Hiriberri, NB (honek ardatzaren ondotik ere bigarren -t(z)eko ezaugarria), eta Atharratze, Z-koak (hurrenez hurren): «Béhar dout gátéco ahala ičan éta (béhar ditout) basterrak ikhousi. // Béhaicit youaitéko ahala éta lékhou ikhoustéko. // Behartit jouaiteko ahalak kartiel zoumbaiten ikhous-tera». Ezpeleta, L-ko itzultzaileak ere antzera egiten du, kasuan on ardatzarekin: «Behar dut guateco on izan».

- Beste 9 itzultzailek darabil behintzat [izen ardatza + -t(z)eko] egitura, 8k segidako Uztaritze, L-ko itzultzailearen itxuran *ahal*-ekin: «Ahala behardut joaiteco»; Ezterenzubi, NB-koak antzera: «Béharcit mouaïéna youaitéco». Amorotze, NB-ko itzultzaileak aurreko esaldiko *diru* ardatzarekin lotzen du esaldia: «... ukhen dezadan dihururic aski juaiten ahal izaiteco bazter ikhustera». (Baina finean hala moduzkoak lirateke ere Bardoze, L-ko itzultzaileak darabilen -t(z)earen beharra-ren itxurako egiturak: «Badut hemendic yoaiterearen eta herri ikhusterearen beharra».)

— Eta izan ere hala, beste 6 itzultzailek ere behintzat lotzen dute *diru* izen ardatzarekin honen ondoren emandako ezaugarria, -t(z)eko aditz jokatugabearekin izan ordez, ohiko -(e)n subjuntiboarekin, segidako Donibane-Garazi, NB-ko itzultzaileak egin antzera: «Ordu da izan nain ene burian nausi eta ukan dezaan dihuria, yuan ahal nain eta bazter ikus dezaan».

— Eta izan ere erlatiboen gisa kontsidera litezke, hala jatorrizkoan nola euskarazko itzulpenetan, subjuntiboz segidan ematen diren ardatza eta honen ezaugarriak: «Il est temps que je sois mon maître et que j'aie de l'argent». Ez gara kalifikazio eztabaidetan sartuko. Kontua da euskaraz esaldi horiek itzultzaile ia guztiek ematen dituztela antzeko egituraz [ordu / denbora / tenore edo antzeko izen ardatz + -(e)n ezaugarri subjuntiboa], Biriatu, L-koaren antzera: *Dembora da izan nadin nere naussi eta izan dezadan diru*.

- Eta gauza bera, edota areago, esan beharko genuke *amoreagatik* (*eta*) partikularen erabilerarekin gertatzen denaz eta honi lagundu ohi dion subjuntiboaz, finean helburuzko esaldi, oinarrian erlatibo baino ez direnak (*-(e)n amoreagatik*; cf. *pour l'amour de*; *por (a)mor de*), nahiz *-t(z)eko* esaldi jokatu gabeekin bezalaxe, izen ardatz honek zenbaitetan erabateko autonomia duen bereganatua eta esaldi hasieran agertzen den (batez ere Zuberoan, OEH), hemengo 4 adibideetan gertatu bezala (hiru Zuberoko, eta bat Oragarre, NBkoa), nola: «ukhen déçadan diharu çerbaït, *amorecatic jouan ahal nadin cartiel ikhoustéra*» (Ligitherei, Z).
- Halako antzeko egitura jokatu gabeak dira ere jatorrizko (3. par.): «(Il n'eut plus) de lit pour dormir la nuit, ni de feu pour se chauffer». Halakoak euskaraz itzultzaile gutiz gehienek ematen dituzte [izen ardatza + *-(t)zeko*] egitura bidez, Jatsu, L-ko itzultzailearen gisa: «Ez zuin guéhiau ohéik loïteko gaouaz, ez *souik béotéco*». Arrokiaga, Z-ko itzultzaileak ordea badarabil [*-(t)zeko* + izen ardatza] egitura (alderantzizkoaren ondoan nolana): «gaiaz estizu haboro *lo-theco oheric ez suic berotseco*».

8.6.1.8. -dun atzizki erlatiboa erantsia duten erabilerak

- 115 autorek darabiltzate *-dun* atzizkidun sintagmak (oinarrian *du* + *-(e)n* erlatibodunak, ezta?): *hobendun* (75), *ogendun* (29), *faltadun* (7), *kulpadun* (4) (cf. Aurrekoetxea & Videgain 2004).

8.6.2. Jatorrizko erlatiboak erlatiboz ematen ez direnean

- Denera itzultzaileek 846 aukera posibleetatik (jatorrizkoan hala ez den *txahalarena* ere kontuan), 50 aldiz egiten diote uko erlatiboa (jokatua edo jokatugabea) erabiltzeari 6 esaldietan: % 6,3 (alde handi gabe 3 lurraldeetan: L: % 4,2; NB: % 7,7; Z: % 5,5; eta batez ere *txorienean* (etereoena edo): % 18,4).
- Batez beste itzultzaileek 6 esaldi posibleetatik 5,3 ematen dituzte erlatibo jokatuz —5,6 jokatu gabe ere kontatuz—. Berdintsu lurraldez lurralde: L: 5,4 (eta 5,8); NB: 5,3 (eta 5,6); Z: 5,3 (eta 5,7).

8.6.3. Itzultzaileen arteko aldakortasuna erlatibo eta erlatibo gabe emandakoen artean

- 141 itzultzaileetako 66k (% 46,8) ematen dituzte euskaraz 6 esaldiak erlatibo jokatuz. Proporzio bertsuetan lurraldez lurralde: 16 L (34tik; % 47,1), 32 NB (68tik; % 47,1) eta 18 Z (39tik; % 46,2).
- 141 itzultzaileetako 55ek (% 39,0) 6tik 5 ematen dituzte erlatibo jokatuz bidez, alde handirik gabe lurraldez lurralde, nahiz gehixeago izan lapurtar: 15 L (% 44,1), 26 NB (% 38,2) eta 14 Z (% 35,9).
 - 36k ez dute erlatibo jokatuz ematen *txahalarena* (jatorrizkoan ere hala ez dena), 14k *txoriena*, 2k *zerbitzariena*, 2k *anaiarena*, 1k *hiriarena*.

- 141etako 18k (% 12,8) 6tik soilik 4 ematen dituzte erlatibo jokatzuz, alde handirik gabe lurraldeka, nahiz gehixeago —kopuru txikiotan— ekialdeagoan: 3 L (% 8,8), 8 NB (% 11,8), 7 Z (% 17,9).
 - 18tik 16k ez dute erlatiboaz ematen *txahalarena* (jatorrizkoan ere ez) —2k bai—, 11k *txoriarena*, 4k *anaiarena*, 3k *zerbitzariarena*, 2k *hiriarena*.
- Iholdi NB-ko itzultzaile bereziak (% 0,7) 3 ematen ditu erlatibo gabe: *txahalarena*, *anaiarena* eta *hiriarena*; baina baditu bere hainbat erlatibo propio gorago aipatuak.
- Banka NB-ko itzultzaileak (% 0,7) 4 ematen ditu erlatibo gabe: *txahalarena* (jatorrizkoan ere ez dena), *zerbitzariarena*, *txoriarena* eta *anaiarena* (baina *hiriarena* erlatiboaz).

9. Ondorioak

- Erlatibo kopuruak jatorrizkoen aldean:
 - Corpusean (ik. 8.6.) ez da itzultzaileen batere izurik euskaraz erlatiboak jatorrizkoan bezainbeste erabiltzeko. Izatez gerotan ere, alderantziz (jatorrizkoan erlatibo ez den *txahalaren* esaldia, 86 itzultzailek (% 61,0) ematen du erlatibo jokatzuz, eta 49k (% 34,7) erlatibo jokatu gabez edo).
 - Bestela ere, oinarritzko egitura erlatibo ugari ageri da euskaraz itzulpenetan jatorrizkoaren aldean.
 - Erlatibo isuri handiena *txoriarenean* da (% 18,4). Agian ezaugarriaren generikotasunari lotua?
- Ezkerretiko erlatiboak:
 - Gehixeago zenbat mendebalderago (10etik 7, 6 edo 5 lurraldeka), baina asko beti eskuinekoak ere.
 - Gehiago murrizgarrietan (10etik 6, 5 edo 4 inguru, *aza*, *txori* eta *txahalarenean*), baina hauetan ere asko eskuineko (10etik 4, 5 edo 6). Eta inongo itzultzailek ez *hiriaren* lekuzko murrizgarrian.
 - Ez-murrizgarrietan berriz (*zerbitzariarena*, *anaiarena*), oso gutxi (baina badira): itzultzaileen % 1,5 eta % 2,2 hurrenez hurren. Zuberotarrik batere ez, NB-koen % 1,6, eta L-koen \approx % 6,0.
- Eskuinetiko erlatiboak:
 - Gehixeago zenbat eta ekialderago (10etik 3, 4 edo 5 lurraldeka), baina gehiago beti ere ezkerretik.
 - Ia bakarrak, erlatiborik ez-murrizgarrietan (*zerbitzariarena* % 98,5; *anaiarena* % 97,8).
 - Eta erabatekoak *hiriaren* lekuzko erlatibo (*non*, *zeinetan*) ondo murrizgarrian (% 100).
 - Beste erlatibo murrizgarrietan, erdien inguru (*azena* % 39,0; *txoriarena* % 43,5; *txahalarena* % 60,5).

- Soilik *zerbitzari*en erlatiboan gertatzen da eskuinetiko 132 erlatiboetako 29an (% 22,0) tartekatzea esaldi nagusiko beste osagaien bat ardatza eta erlatiboaren artean. Izan hauek *zein...* (24), *bait-* (1), edo *-(e)n...* aposizio (4). Erlatibo luzeena, kasuan ardatza mendeko beste esaldi batean sartua duena (\approx *zerbitzariz bete*a), eta horretatik seguru asko ezaugarria, euskarak bide eman bezala.

— *Zein...* erlatiboak:

- Zer edo zer gehixeago erabiliak zenbat eta ekialderago (baina denetan ere 10etik 4 inguru).
- Esaldi erlatiboen balizko murrizgarritasunak ez du batere argitzen erabilera:
 - *Bon à tuer* erabat murrizgarria emateko ez da batere *zein...* erlatiborik, ezkerreko % 39,5; izen ondoko *-(e)n...* % 60,5en aldean. Agian jatorrizkoak ere ez duelako izenordain erlatiborik?
 - *Azen* esaldi bestela murrizgarrienean(-edo) 10etik 1 (ezkerreko 6; 3 izen ondoko-*-(e)n...*).
 - *Hiriaren* leku (*non*, *zeinetan*) erlatibo —bere mailan— murrizgarrian, aukera bakarra da, besteen baztergarri. Agian erlatiboaren ezaugarria etorkizun narratibokoa delako?
 - *Txorien* erlatibo murrizgarri apalxeagoan-edo, 10etik 3 (ezkerreko 6; 1 izen ondoko *-(e)n...*).
- Ez-murrizgarrietasunaren ere, elkarren kontrako joerak (ezkerreko \approx % 2 eskasen aldean bietan ere).
 - *Zerbitzarienean* 10etik 8,5 *zein...* erlatibo, eta 1 izen ondoko *-(e)n...*
 - *Anaiarenean*, 10etik soilik 1,5 *zein...* erlatibo, eta 7,5 izen ondoko *-(e)n...*
- Izenordain erlatiboaren mugatu / mugagabetasuna bereizi litekeen *aza*, *txori*, *anaiaren* esaldietan, 70etik 40 (% 57,1) ematen da mugatu (*zoina* / *zuina...*), eta 30 (% 42,9) mugagabe (*zoin* / *zuin...*).
 - Zuberotarrek ia beti darabilte izenordain mugagabea (22 *zein...* erlatibotik 21ean —% 95,5—).
 - 30 mugagabeetako 21 zuberotarrez gain 7 dira NB (38tik % 18,4); eta 2 L (10etik % 20,0).
 - *Hiriarenean* halako 137 erlatiboetatik 126 dira *non* / *nun* galdetzaile bidezkoak, eta 11 *zeintan* / *zointan* itxurakoak, denak mugagabeak; proportzio berdinetan hiru lurraldeetan. (Ezin *zerbitzarienean* mugatua eta gabea bereizi; eta *txahalarenean* ez da *zein...* erlatiborik).
- 10etik 8an mendeko aditza izenordain erlatiboaren ondore justuan (*anaiarenean* alderantziz).

— *Bait-* erlatibo aposizioak:

- Gutxien erabiliak. Baina lau aldiz gehiago inguru Zuberoan (\approx % 4), men-debalagoan baino (\approx % 1).

- Ez da agertzen murrizgarrietasan; eta ez-murrizgarrietasan, apal (% 6 *anaiarenean*; Z: % 10,5).
 - *Txori* eta *zerbitzarienean* aditza beti esaldi buruan. *Anaiarenean* beti 2. postuan (amaieran).
- Eskuinetiko erlatiboak elkarren pare: *zein...* (edo *bait-*), eta izen ardatz ondoko *-(e)n...*
- Eskuineko erlatiboen artean 10etik 6 inguru dira *zein...* (edo *bait-*) erlatibo, eta 4 *-(e)n...*, alderik gabe lurraldeka (nahiz erlatibo guztien proportzioari begira, *zein...* erlatiboak (eta *bait-*ak Zuberoan), gehixeago diren ekialdeagoan (10etik 4-5 inguruko tartean hala ere beti).
 - Esaldien murrizgarritasunak ez du irizpiderik argitzen, eta denetarik aurkitu liteke: Batere *zein...* (edo *bait-*) erlatiborik ez murrizgarrian (*txahalarena*; 10etik 4 *-(e)n...* erlatibo). Edo alderantziz, batere *-(e)n...* erlatiborik ez lekuazo murrizgarrian (*hiriarena*; erlatibo guztiak *zein...*). Joera kontrajarriak, beste bi murrizgarrietan, biak labur, osagarri banakoak (*azena*: % 23,6 *zein...* vs. % 76,4 *-(e)n...*; aldiz, *txoriarena*: % 76,0 vs. % 24; ez dugu argi zerगतिक). Eta joera kontrajarriak ere ez-murrizgarrietan (*zerbitzariarena*, luzea —5 osagarri edo gehiago—: % 89,4 *zein...* vs. % 10,6 *-(e)n...*; aldiz, *anaiarena*, laburra —osagarri 1—: % 22,1 vs. % 77,9; agian du luzerak zerikusia).
- *-(e)n...* erlatiboak izen determinatuaren eta determinatu gabearen ondoren
- Erlatiboen 10etik 3 dira izen ardatzaren ondoko *-(e)n...* Berdintsu lurraldez lurralde.
 - Baina Lapurdi eta Nafarroa Beherean askoz gehiago dira ardatz determinatuaren ondokoak. Eta Zuberoan alderantziz, gabeen ondokoak: L: % 63,0 / 37,0; NB: % 70,0 / 30,0; Z: % 29,4 / 70,6.
 - Esaldien balizko murrizgarritasunak ez du irizpiderik argitzen: Oso proportzio handian ageri dira *anaia*ren ez murrizgarrian (% 76,1; % 15,7 *zein...*; % 6,0 *bait-*) eta *txahalaren* murrizgarri-jatorrian-erlatibo-gabe-an (% 60,5; % 0,0 *zein...*; % 0,0 *bait-*; askoz gehiago ardatz determinatuaren ondoko: % 47,7 vs. % 12,8). *Azen* murrizgarrietasan-edo proportzioa ere nabarmena da (% 29,8; % 9,2 *zein...*; baina multzoan askoz gehiago dira bitxiki ardatz determinatugabearen ondokoak: % 22,0 vs. % 7,8; hiru lurraldeetan ere: L: % 17,6 / 5,9; NB: % 17,6 / 11,8; Z: % 33,3 / 2,6). *Hiriaren* lekuzko murrizgarrian ez da batere (% 100 *zein...*). *Txorien* murrizgarri apalean berriz, % 10,4 (nahiz lurraldeka oso banaketa desberdinak erakutsi aipatu ildoan); beste % 10,4 *zerbitzari*en luze ez murrizgarrian-edo, baina lurraldeka oso modu desberdinean banatuak (% 0,0 Zuberoan...).
 - 10etik 9an mendeko aditza erlatiboaren amaieran (*zerbitzari*en luzean 10etik 4an-edo soilik).
- Komuntadura izen ardatz determinatuaren ondoko *-(e)n...* aposizioetan:
- 14 kasu aztergarrietatik (izen ardatza absolutiboz beste denetan) 12tan (% 85,7) ematen da *-(e)n...* aposizioa kasu komuntadurarik gabe abso-

lutibo singular edo pluralean, EGLU-Vek gomendatu nahi ez duen bezala (12tik 11tan *zerbitzarienean*, eta 2tik 1ean *txorienean*).

— *-(e)la(rik)* moduzkoa ardatz determinatuaren ondoko *-(e)n...* erlatibo aposizioaren ordezko:

- 11 bider (846 aukeretatik; % 0,13). *Txorien* erlatibo ezaugarri etereo edo generikokoa [*les oiseaux qui volaient légèrement*] 141 itzultzaileetako 9k (% 6,8). Bana *zerbitzari* eta *anaiarenean*. Ez murrizgarrietakoak-edo denak ere.

— Itzultzaileen arteko eta barneko aldakortasuna:

- Ikusi bezala, aipatu erlatibo aukeren artean badira joerak itzultzaileen artean. Ez ordea huts egin ezineko legeak. Ez gramatikal, ez pragmatiko. Gehiegi lirateke, alde batera zein bestera, delako legea beste moduren batera aplikatu duten itzultzaileak; eta batzuek esaldi batean eta beste batzuek bestean; eta hurrengoan alderantziz maiz.²⁶ Badirudi berriro hiztunaren askatasunaren aldarria dela garaile erlatiboen arteko erabilera aukera hauei dagokienean ere; eta hiztunak markatzen duela bere subjektibitatean, kasu bakoitzean aplikatzen duen aukeraren bidez, esaldiari eskainiko dion ñabardura gehigarria beste aukera posibleak ere ez erabiltzean.

— Esaldien balizko murrizgarritasunari (?) begira:

- Ezin da ondorio balio orokorrekoegirik eratorri, salbu esatea denetik-edo dela denean (eta agian corpuseko esaldi ez murrizgarrietan erabili direla gutxien ezkerretiko erlatiboak —% 2 inguru—, eta hauetan soilik agertzen direla *bait-* erlatibo aleak beste erlatibo mota guztien artean).

Bibliografia

- Aurrekoetxea, G. eta X. Videgain (arg.), 2004, *Haur prodigoaren parabola Ipar Euskal Herriko 150 bertsiotan*. ASJU-ren Gehigarriak, IL, EHU, Bilbo.
- eta —, 2009, «Le projet Bourciez: Traitement géolinguistique d'un corpus dialectal de 1985». *Dialectologia* 2, 81-11.
- , A. Iglesias eta X. Videgain, 2008, *Bourciez: Bildumako Euskal Atlas (BBBA-2): Gramatika* (= ASJU 39-1, 2005).
- Euskaltzaindia, 1999, «Perpaus Erlatiboak». In *EGLU V. Gramatika Batzordea*, Bilbo, 173-270.
- Hidalgo, B., 1999, «Hitz ordenaren estatistikak euskaraz», *ASJU* 33-2, 393-451.
- , 2002a, «Erlatibo hautsiak. Izen ardatzaren eskuin hedatzen diren erlatiboak euskaraz (I)», *FLV* 89, 27-80.

²⁶ Are *hiriarenean* ere (% 100 *zein...* erlatibo), edo *txahalarenean* (% 0,0 *zein...* erlatibo) —corpuseko datu absolutuenak—, ez da ezinezko irudikatzea lehena ezkerreko edo izen ondoko *-(e)n...* erlatiboz: “*bere diru guzia xahutu(ko) zuen hiri handi baterat // hiri handi bere diru guzia xahutu(ko) zuen baterat // hiri handi baterat bere diru guzia xahutu(ko) zuena / zuenerat*”. Edota bitxiago izanik ere, are *txahalarena zein...* edo are *bait-* erlatiboz: “*txahal bat zein ona litekeen hiltzeko // txahal bat bailiteke ona hiltzeko*”.

- , 2002b, «-(e)n... erlatibo aposatuak. Izen ardatzaren eskuin ... (II)», *Uztaro* 42, 17-83.
- , 2003, «Zein (eta Bait-) erlatiboak. Izen ardatzaren eskuin ... (III)», *FLV* 92, 19-56.
- , 2004, «Izen ardatz determinatugabeen ondoko erlatiboak euskaraz. Izen ... (IV)», *Gogoa* 4-1, 121-174.
- , 2005a, «Eskuinetiko erlatiboak euskaraz, izen ardatzaren ondoretik (ere) hedatzen direnak (eta V). Ikuspegi orokorra», *FLV* 98, 79-105.
- , 2005b, «Erlatibo aukerak euskaraz. Ikasi eta irakatsi», *Hizpide* 59, 3-60.
- Oiharzabal, B., 1985, *Les relatives en basque*. Département de Recherches Linguistiques (D.R.L.), Université de Paris.
- , 1987, *Étude descriptive de constructions complexes en Basque: Propositions relatives, temporelles, conditionnelles et concessives*. Thèse de doctorat, CNRS.
- Rijk, R. P. G. de, 1972, *Studies in Basque Syntax: Relative Clauses*. Thesis. MIT, Cambridge, MA., *The Chicago Wich Hunt, Papers from the Relative Clause Festival*, Chicago Linguistic Society.
- , 1979, «Erlatiboak idazle zaharrengan», *Euskera* 25, 525-536.

ERANSKINA:

AZENA (osag. 1)	Erlatiborik GABE	Erlatiboak DENERA	EZKER. erlat.	ESKUIN. erlat. ^a	Zein... erlat.	Bait-erlat.	-(e)n... determin.	-(e)n... det. gabe
2 corpus/ _{2,18r}	—	% 100,0/ ₇₀₃	% 81,8/ ₅₇₅	% 18,2/ ₁₂₈	% 2,5/ ₁₇	% 0,0/ ₀	% 9,4/ ₆₅	% 5,2/ ₃₆
Iparralde/ ₁₄₁	% 0,0/ ₀	% 100/ ₁₄₁	% 61,0/ ₈₆	% 39,0/ ₅₅	% 9,2/ ₁₃	% 0,0/ ₀	% 7,8/ ₁₁	% 22,0/ ₃₁
Lapurdi/ ₃₄	% 0,0/ ₀	% 100/ ₃₄	% 73,5/ ₂₅	% 26,5/ ₉	% 2,9/ ₁	% 0,0/ ₀	% 5,9/ ₂	% 17,6/ ₆
Naf.Behe./ ₆₈	% 0,0/ ₀	% 100/ ₆₈	% 60,3/ ₄₁	% 39,7/ ₂₇	% 10,3/ ₇	% 0,0/ ₀	% 11,8/ ₈	% 17,6/ ₁₂
Zuberoa/ ₃₉	% 0,0/ ₀	% 100/ ₃₉	% 51,3/ ₂₀	% 48,7/ ₁₉	% 12,8/ ₅	% 0,0/ ₀	% 2,6/ ₁	% 33,3/ ₁₃

^a Aurreko 2 corpusetako 128 eskuinetiko (ere) erlatibo hauetan sartuak dira ondoren aipatu 118ak (17 *zein...* erlatiboak + 65 *-(e)n...* aposizioak (izen determinatuaren ondoren) + 36 *-(e)n...* erlatibo izen determinatugabearen ondoren emanak) gehi 10 erlatibo hautsi, ezkerretiko erlatibo izaki, artean osagarriren bat erakusten dutenak erlatiboak aditzaren, *-(e)n* menderagailuaren eta izen ardatzaren ondoretik ere (Hidalgo 2002: 42), Bourciez corpus honetan aurkitu ez ditugunak. Eta horretatik soilik eskuinetiko erlatibo bezala 118 horiek kontuak hartu izana ondoren —eta ez 128ak—, hauen arteko proportzio erlatiboak emateko, soilik ezkerretiko erlatiboekin batera —693 beraz—. *Txorienean* edo *anaiarenean* beste hainbeste.

TXORIENA (osag. 1)	Erlatiborik GABE	Erlatiboak DENERA	EZKER. erlat.	ESKUIN. erlat. ^b	Zein... erlat.	Bait-erlat.	-(e)n... determin.	-(e)n... det. gabe
2 corpus/ _{2,18r}	—	% 100,0/ ₇₀₃	% 81,8/ ₅₇₅	% 18,2/ ₁₂₈	% 2,5/ ₁₇	% 0,0/ ₀	% 9,4/ ₆₅	% 5,2/ ₃₆
Iparralde/ ₁₄₁	% 18,4/ ₂₆	% 81,6/ ₁₁₅	% 56,5/ ₆₅	% 43,5/ ₅₀	% 31,3/ ₃₆	% 1,7/ ₂	% 4,3/ ₅	% 6,1/ ₇
Lapurdi/ ₃₄	% 11,8/ ₄	% 88,2/ ₃₀	% 70,0/ ₂₁	% 30,0/ ₉	% 20,0/ ₆	% 0,0/ ₀	% 10,0/ ₃	% 0,0/ ₀
Naf.Behe./ ₆₈	% 20,6/ ₁₄	% 79,4/ ₅₄	% 57,4/ ₃₁	% 42,6/ ₂₃	% 35,2/ ₁₉	% 1,8/ ₁	% 4,1/ ₂	% 1,8/ ₁
Zuberoa/ ₃₉	% 20,5/ ₈	% 79,5/ ₃₁	% 41,9/ ₁₃	% 58,1/ ₁₈	% 22,6/ ₁₁	% 3,2/ ₁	% 0,0/ ₀	% 19,3/ ₆

^b Ik. *a* oharra.

TXAHAL-ARENA (2 osag.)	Erlatib. GABE	Erlatibo JOKA GABE-edo	Erlatibo JOKATUAK DENERA	EZKER. erlat. jok.	ESKUIN. erlat. jok. ^c	Zein... erlat.	Bait-erlat.	-(e)n... determin.	-(e)n... det. gabe
2 corpus/ _{2,18r}	—	—	% 100,0/ ₅₁₆	% 78,7/ ₄₀₆	% 21,3/ ₁₁₀	% 4,0/ ₂₀	% 0,0/ ₀	% 10,7/ ₅₄	% 4,8/ ₂₄
Iparralde/ ₁₄₁	% 4,2/ ₆	% 34,7/ ₄₉	% 61,0/ ₈₆	% 39,5/ ₃₄	% 60,5/ ₅₂	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 47,7/ ₄₁	% 12,8/ ₁₁
Lapurdi/ ₃₄	% 5,9/ ₂	% 38,2/ ₁₃	% 55,9/ ₁₉	% 57,9/ ₁₁	% 42,1/ ₈	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 31,6/ ₆	% 10,5/ ₂
Naf.Behe./ ₆₈	% 5,9/ ₄	% 29,4/ ₂₀	% 64,7/ ₄₄	% 31,8/ ₁₄	% 68,2/ ₃₀	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 59,1/ ₂₆	% 9,1/ ₄
Zuberoa/ ₃₉	% 0,0/ ₀	% 41,0/ ₁₆	% 59,0/ ₂₃	% 39,1/ ₉	% 60,9/ ₁₄	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 39,1/ ₉	% 21,7/ ₅

^c Aurreko 2 corpusetako 110 eskuinetiko (ere) erlatibo hauetan sartuak dira ondoren aipatu 98ak (20 *zein...* erlatiboak + 54 *-(e)n...* aposizioak (izen determinatuaren ondoren) + 24 *-(e)n...* erlatibo izen determinatugabearen ondoren emanak) gehi 12 erlatibo hautsi, ezkerretiko erlatibo izaki, artean osagarriren bat erakusten dutenak erlatiboak aditzaren, *-(e)n* menderagailuaren eta izen ardatzaren ondoretik ere (Hidalgo 2002: 42), Bourciez corpus honetan aurkitu ez ditugunak. Eta horretatik soilik eskuinetiko erlatibo bezala 98 horiek kontuak hartu izana ondoren —eta ez 110ak—, hauen arteko proportzio erlatiboak emateko, soilik ezkerretiko erlatiboekin batera —504 beraz—. *Hiriarenean* beste hainbeste.

HIRIARENA (2 osag.)	Erlatiborik GABE	Erlatiboak DENERA	EZKER. erlat.	ESKUIN. erlat. ^d	Zein... erlat.	Bait- erlat.	-(e)n... determin.	-(e)n... det. gabe
<i>2 corpus</i> / ₂₁₈₁ :	—	% 100,0/ ₃₁₆	% 78,7/ ₄₀₆	% 21,3/ ₁₁₀	% 4,0/ ₂₀	% 0,0/ ₀	% 10,7/ ₅₄	% 4,8/ ₂₄
Iparralde/ ₁₄₁ :	% 2,8/ ₄	% 97,2/ ₁₃₇	% 0,0/ ₀	% 100/ ₁₃₇	% 100/ ₁₃₇	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀
Lapurdi/ ₃₄ :	% 0,0/ ₀	% 100,0/ ₃₄	% 0,0/ ₀	% 100/ ₃₄	% 100/ ₃₄	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀
Naf.Behe./ ₆₈ :	% 4,4/ ₃	% 95,6/ ₆₅	% 0,0/ ₀	% 100/ ₆₅	% 100/ ₆₅	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀
Zuberoa/ ₃₉ :	% 2,6/ ₁	% 97,4/ ₃₈	% 0,0/ ₀	% 100/ ₃₈	% 100/ ₃₈	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀

^d Ik. c oharra.

ZERBITZARIENA (5 os. edo +)	Erlatibo GABE	Erlatiboak DENERA	EZKER. erlat.	ESKUIN. erlat. ^e	Zein... erlat.	Bait- erlat.	-(e)n... determin.	-(e)n... det. gabe
<i>2 corpus</i> / ₂₁₈₁ :	—	% 100,0/ ₃₁₆	% 21,8/ ₆₉	% 78,2/ ₂₄₇	% 44,3/ ₁₄₀	% 0,0/ ₀	% 15,8/ ₅₀	% 1,9/ ₆
Iparralde/ ₁₄₁ :	% 5,0/ ₇	% 95,0/ ₁₃₄	% 1,5/ ₂	% 98,5/ ₁₃₂	% 85,8/ ₁₁₅	% 2,2/ ₃	% 9,0/ ₁₂	% 1,5/ ₂
Lapurdi/ ₃₄ :	% 0,0/ ₀	% 100,0/ ₃₄	% 5,9/ ₂	% 94,1/ ₃₂	% 70,6/ ₂₄	% 0,0/ ₀	% 17,6/ ₆	% 5,9/ ₂
Naf.Behe./ ₆₈ :	% 7,3/ ₅	% 92,6/ ₆₃	% 0,0/ ₀	% 100,0/ ₆₃	% 88,9/ ₅₆	% 1,6/ ₁	% 9,5/ ₆	% 0,0/ ₀
Zuberoa/ ₃₉ :	% 5,1/ ₂	% 94,9/ ₃₇	% 0,0/ ₀	% 100,0/ ₃₇	% 94,6/ ₃₅	% 5,4/ ₂	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀

^e Aurreko 2 corpusetako 247 eskuinetiko (ere) erlatibo hauetan sartuak dira ondoren aipatu 196ak (140 *zein...* erlatiboak + 50 *-(e)n...* aposizioak (izen determinatuaren ondoren) + 6 *-(e)n...* erlatibo izen determinatugabearen ondoren emanak) gehi 51 erlatibo hautsi, ezkerretiko erlatibo izaki, artean osagarriren bat erakusten dutenak erlatiboak aditzaren, *-(e)n* menderagailuaren eta izen ardatzaren ondoretik ere (Hidalgo 2002: 42), Bourciez corpus honetan aurkitu ez ditugunak. Eta horretatik soilik eskuinetiko erlatibo bezala 196 horiek kontuak hartu izana ondoren —eta ez 247ak—, hauen arteko proportzio erlatiboak emateko, soilik ezkerretiko erlatiboekin batera.

ANAIARIENA (osag. 1)	Erlatiborik GABE	Erlatiboak DENERA	EZKER. erlat.	ESKUIN. erlat. ^f	Zein... erlat.	Bait- erlat.	-(e)n... determin.	-(e)n... det. gabe
<i>2 corpus</i> / ₂₁₈₁ :	—	% 100,0/ ₇₀₃	% 81,8/ ₅₇₅	% 18,2/ ₁₂₈	% 2,5/ ₁₇	% 0,0/ ₀	% 9,4/ ₆₅	% 5,2/ ₃₆
Iparralde/ ₁₄₁ :	% 5,0/ ₇	% 95,0/ ₁₃₄	% 2,2/ ₃	% 97,8/ ₁₃₁	% 15,7/ ₂₁	% 6,0/ ₈	% 76,1/ ₁₀₂	
Lapurdi/ ₃₄ :	% 5,9/ ₂	% 94,1/ ₃₂	% 6,2/ ₂	% 93,7/ ₃₀	% 9,4/ ₃	% 6,2/ ₂	% 78,1/ ₂₅	
Naf.Behe./ ₆₈ :	% 5,9/ ₄	% 94,1/ ₆₄	% 1,6/ ₁	% 98,4/ ₆₃	% 18,5/ ₁₂	% 3,1/ ₂	% 76,6/ ₄₉	
Zuberoa/ ₃₉ :	% 2,6/ ₁	% 97,4/ ₃₈	% 0,0/ ₀	% 100,0/ ₃₈	% 15,8/ ₆	% 10,5/ ₄	% 73,7/ ₂₈	

^f Ik. a oharra.

DENERA	Erlatiborik GABE	Erlatibo JOKATUAK DENERA ^g	EZKER. erlat.	ESKUIN. erlat. ^h	Zein... erlat.	Bait-erlat.	-(e)n... determinatu eta det. gabeak DENERA	
2 corpus/ _{2,181} ⁱ	----	% 100,0/ _{2,181}	% 69,6/ _{1,518}	% 30,4/ ₆₆₃	% 10,9/ ₂₂₆	% 0,0/ ₀	% 16,0/ ₃₃₂	
Iparralde/ ₇₉₇ :	% 6,3/ ₅₀	% 93,7/ ₇₄₇	% 25,4/ ₁₉₀	% 74,6/ ₅₅₇	% 43,1/ ₃₂₂	% 1,7/ ₁₃	% 29,7/ ₂₂₂	
Lapurdi/ ₁₉₁ :	% 4,2/ ₈	% 95,8/ ₁₈₃	% 33,3/ ₆₁	% 66,7/ ₁₂₂	% 37,2/ ₆₈	% 1,1/ ₂	% 28,4/ ₅₂	
Naf.Behe./ ₃₈₈ :	% 7,7/ ₃₀	% 92,3/ ₃₅₈	% 24,3/ ₈₇	% 75,7/ ₂₇₁	% 44,4/ ₁₅₉	% 1,1/ ₄	% 30,2/ ₁₀₈	
Zuberoa/ ₂₁₈ :	% 5,5/ ₁₂	% 94,5/ ₂₀₆	% 20,4/ ₄₂	% 79,6/ ₁₆₄	% 46,1/ ₉₅	% 3,4/ ₇	% 30,1/ ₆₂	
							-(e)n... determin.	-(e)n... det. gabe
2 corpus/ ₂₃₂ ⁱ							% 11,6/ ₂₄₀	% 4,4/ ₉₂
Iparralde/ ₁₂₁ ⁱ							% 10,7/ ₆₉	% 8,0/ ₅₂
Lapurdi/ ₂₇ :							% 10,8/ ₁₇	% 6,3/ ₁₀
Naf. Behe./ ₆₀ :							% 13,5/ ₄₂	% 5,8/ ₁₈
Zuberoa/ ₃₄ :							% 5,6/ ₁₀	% 13,5/ ₂₄

^g Ez ditugu hemen zenbatu *txahalaren* erlatiboan itzultzaileek *-t(z)eko* egitura jokatu gabe bidez emandako 49 esaldiak.

^h Aurreko 2 corpusetako 663 eskuinetiko (ere) erlatibo hauetan sartuak dira ondoren aipatu 558ak (226 *zein...* erlatiboak + 240 *-(e)n...* aposizioak (izen determinatuaren ondoren) + 92 *-(e)n...* erlatibo izen determinatugabearen ondoren emanak) gehi 105 erlatibo hautsi, ezkerretiko erlatibo izaki, artean osagarriren bat erakusten dutenak erlatibo zko aditzaren, *-(e)n* menderagailuaren eta izen ardatzaren ondoretik ere (Hidalgo 2002: 41 hh), Bourciez corpus honetan aurkitu ez ditugunak. Eta horretatik soilik eskuinetiko erlatibo bezala 558 horiek kontuak hartu izana ondoren —eta ez 663ak—, hauen arteko proportzio erlatiboak emateko, soilik ezkerretiko erlatiboekin batera.

ⁱ Azpialt honetako proportzioak lortzeko ez dira kontuan hartu *anaia*ren erlatiboan eskuratutako kopuru be-reizi gabeak.